

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Σ. ΠΛΟΥΜΙΔΗ

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΣΤΙΣ ΠΑΡΑΜΟΝΕΣ ΤΗΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗΣ ΤΟΥ*
(1905 περ. - 1912)

Τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας στήν Ἡπειρο μᾶς εἶναι ἐλάχιστα γνωστά ἢ, καλύτερα, τὰ γνωρίζομε σέ πολύ γενικῆς γραμμῆς. Ὁ ῥέκτης τῆς Ἱστορίας καί ὁ μελετητής τῆς ἐποχῆς αὐτῆς δέν ἔχουν στή διάθεσή τους παρά σύντομες μονογραφίες, γιά τὸ Ἡπειρωτικὸ Κομιτάτο¹, τὸ Κουτσοβλαχικὸ Ζήτημα² καί γιά ὀρισμένες πλευρῆς τῆς οἰκονομικῆς (κυρίως γεωργικῆς) ζωῆς τοῦ τόπου³. Ὁ ἱστορικὸς δέν θὰ δυσκολευτῆ τόσο ἀπὸ τὴν ἔλλειψη μιᾶς ἱκανοποιητικῆς σύνθεσης, ὅσο ἀπὸ τὴν ἀπουσία σοβαρῆς προεργασίας γιά τὴ συγκέντρωση τοῦ ὕλικου, τῶν ἐπὶ μέρους ἐκείνων στοιχείων πού δημιουργοῦν τελικὰ τὸν ἱστορικὸ πίνακα. Δέν ὑπάρχουν δηλαδὴ ἀναλυτικῆς ἐργασίας γιά τὸν πληθυσμὸ, τίς συγκοινωνίες, τὴν παιδεία, τὴν οἰκονομία καί γι' αὐτὰ τὰ πολιτικὰ γεγονότα πού διαδραματίζονται στὸν Ἡπειρωτικὸ χῶρο. Τὸ ὕλικὸ παραμένει σκόρπιο σὲ περιοδικά, στίς στῆλες τῶν ἐφημερίδων τῆς ἐποχῆς καί ἰδιαιτέρα (γιά τὰ πολιτικὰ περισσότερο γεγονότα) στὰ Ἀρχεῖα τῶν χωρῶν πού διατηροῦσαν προξενεῖο στὰ Ἰωάννινα: Ἀγγλίας, Αὐστρίας, Γαλλίας, Ἰταλίας, Ρουμανίας καί Ρωσίας. Στὰ ὄρια τοῦ ἄρθρου μας αὐτοῦ θὰ ἐπιχειρήσουμε συνθετικὴ παρουσίαση τῆς κατάστασης τῆς Ἡπείρου στὰ χρόνια αὐτὰ τῆς φθίνουσας Τουρκοκρατίας, μὲ πηγῆς μας τὴν ὑπάρχουσα βιβλιογραφία καί τὸν Τύπο τῆς ἐποχῆς. Ἐτσι, στόχος μας δέν εἶναι ἡ ἐξάντληση τοῦ θέματος, ἀλλὰ ἡ ἐπισήμανση καί ἡ ἀνάλυση τῶν προβλημάτων πού ἐμφανίζονται οἱ διάφοροι τομεῖς τῆς τοπικῆς ζωῆς, ὥστε νὰ προετοιμασθῆ τὸ ἔδαφος γιά εὐρύτερη, ἀρχεϊακὴ κυρίως, ἐρευνα.

* Ὁ πυρήνας τῆς μελέτης αὐτῆς ἀποτελεσε τὸ θέμα πανηγυρικῆς μας ὁμιλίας κατὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς 21 Φεβρουαρίου.

1. Α. Λιβαδέωσ, Τὸ Ἡπειρωτικὸν Κομιτάτον, ὁ Πρόδρομος τῆς ἀπελευθέρωσης τῆς Ἡπείρου, Ἀθήναι 1964.

2. Ἡ καλύτερη μελέτη εἶναι τοῦ Ε. Ἀβέρωφ, Ἡ πολιτικὴ πλευρὰ τοῦ Κουτσοβλαχικοῦ Ζητήματος, Ἀθήνα 1948.

3. P. Rolley - M. De Vis me, La Macédoine et l'Épire (Vilayets de Monastir et de Janina). Étude de géographie physique et d'agrolologie, Paris 1911.

Θά ήταν κοινός τόπος να ξανατονιστή ότι ή "Ηπειρος χαρακτηριζόταν πάντοτε ως μιὰ ἀπὸ τις ἀπομονωμένες περιοχὲς τῆς Βαλκανικῆς καὶ Ἰσως καὶ αὐτῆς τῆς Εὐρώπης. Οἱ μεγάλες καὶ ψηλὲς ὄροσειρές, τὰ Τζουμέρκα, ἡ Πίνδος, μὲ τις παραφυάδες της, ὁ Σμόλικας, ὁ Γράμμος, ἡ Ὀστροβίτσα, ὁ Τόμαρος, ἡ Τρεμπεσίνα καὶ τὰ Κανδούϊα (σημ. Polisit) ἀποτελοῦν τὰ φυσικὰ ὄρια τοῦ Ἠπειρωτικοῦ χώρου, πού μοναδική δυνατὸτητα ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ἔξω κόσμο ἔχει τῆ θάλασσα καὶ τις κοιλάδες τῶν ποταμῶν, ὡς καὶ τις χαμηλοῦψεῖς διαβάσεις ἀνάμεσα στὶς ὄροσειρές. Οἱ ποταμοὶ Ἄραχθος, Αὐῆρος, Ἀχέροντας, Καλαμᾶς (Θύαμις), Ἀῶος (Βοιούσα), Ἄψος (Σεμένης) καὶ Σκούμπης (Γενοῦσος) ἔχουν δημιουργήσει μεγάλες ἢ μικρὲς προσχωσιγενεῖς πεδιάδες, πού διασκοπῶν τις ἀπόκρημνες ἀκτὲς καὶ διευκολύνουν ἔτσι τὴν πρόσβαση πρὸς τὴ θάλασσα. Οἱ κοιλάδες τῶν ἴδιων ποταμῶν σχηματίζουν καὶ τις καλλιεργήσιμες περιοχὲς τοῦ διαμερίσματος, δηλαδὴ τις πεδιάδες τῆς Ἀμβρακίας, τοῦ Φαναρίου, τοῦ Δέλβινου καὶ τῆς Μουζακιάς. Τέλος, οἱ ἄφθονοι ὑπόγειοι καὶ ἐπίγειοι ὑδάτινοι πόροι, πού δημιουργοῦνται ἀπὸ τὴν ὄρεινὴ διαμόρφωση τοῦ ἐδάφους, σχηματίζουν τὴ λίμνη τῶν Ἰωαννίνων, μὲ τὴν ἀδελφὴ της Λαψίστα, ὡς καὶ πολυάριθμες πηγές¹.

Ἀπὸ τὰ παραπάνω γίνεται καταληπτό ὅτι ἡ περιοχή πού ὀρίζεται ἀπὸ τὸν βορρὰ μὲ τις Κεντρικὲς Ἀλβανικὲς Ἀλπεις καὶ τὸν ποταμὸ Σκούμπη, ἀπὸ τὰ δυτικὰ μὲ τὴν ὄροσειρὰ τῆς Πίνδου καὶ ἀπὸ τὸ νότο μὲ τὰ Τζουμέρκα, τὸ Μακρυνόρος καὶ τὸν Ἄραχθο ποταμὸ, ἀποτελεῖ τὸν Ἠπειρωτικὸν ἄξιον ἀπὸ φυσικογεωγραφικῆς σκοπιᾶς. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας (ὡς τις ἀρχὲς δηλαδὴ τοῦ ΙΘ' αἰῶνα) τὰ γεωγραφικὰ αὐτὰ ὄρια παρέμειναν τὰ κριτήρια καὶ γιὰ τὴν πολιτικὴν διαίρεση, τὴν πολιτικὴν ἐνότητα θὰ λέγαμε καλύτερα, τοῦ χώρου, πού ὀνομάστηκε Βιλαέτι τῶν Ἰωαννίνων, μὲ τὸν ἀποκλεισμὸ μόνου τοῦ σαντζακιοῦ τῆς Κορυτσᾶς πού δόθηκε στὸ Βιλαέτι τοῦ Μοναστηρίου². Τὸ Βιλαέτι τῶν Ἰωαννίνων ἦταν χωρισμένο σὲ πέντε σαντζάκια: Πρέβεζας, Ρεσσαδιέ³ (Παραμουθιάς ἢ Ἀϊδονάτ), Ἰωαννίνων, Ἀργυροκάστρου καὶ Βερατίου· τὸ κάθε σαντζάκι, τέλος, διακρινόταν σὲ καζάδες⁴.

1. Γιὰ τὴ γεωγραφικὴ μορφή τῆς Ἠπέιρου στὰ χρόνια αὐτὰ βλ. Ὁδοιπορικὰ Ἠπέιρου καὶ Θεσσαλίας ὑπὸ τοῦ παρὰ τῷ Ὑπουργεῖῳ τῶν Στρατιωτικῶν Ἐπιτελικῶν Γραφείου, ἐν Ἀθήναις 1880 - A. BERL, Une course en Epire, («L'Hellénisme» χρ. 6, τεῦχος 1 (1 Ἰαν. 1909), σ. 18 κ.έ. - P. ROLLEY - M. DE VISMÉ, ὅ.π.

2. Πρέπει νὰ προστεθῆ καὶ ἡ περιοχή τῆς Ἄρτας, πού ἀνήκε στὴν Ἑλλάδα.

3. Ὀνομάστηκε ἔτσι γιὰ νὰ τιμηθῆ ὁ σουλτάνος Μωάμεθ Ε', πού καταγόταν ἀπὸ τὸ χωριὸ Ρεσσαδιέ, τῆς περιοχῆς Σμύρνης.

4. Σαντζάκι Πρέβεζας: Καζάδες Πρέβεζας καὶ Φιλιπιάδας. Σαντζάκι Ρεσσαδιέ: Καζάδες Μαργαριτίου, Ρεσσαδιέ (ἢ Ἠγουμενίτσας), Φιλιατῶν, Ἀϊδονάτ (ἢ Παραμουθιάς). Σαντζάκι Ἰωαννίνων: Καζάδες Ἰωαννίνων, Μετσόβου, Κονίτσης, Λεσκοβικίου. Σαντζάκι Ἀργυροκάστρου: Καζάδες Δελβίνου, Πωγωνίου, Ἀργυροκάστρου, Χειμάρρας, Τε-

Στὰ νεώτερα χρόνια ἐξωβαλκανικὲς κυρίως πιέσεις ἐπέβαλαν δυστυχῶς τὸν διαμελισμὸ τοῦ Ἠπειρωτικοῦ χώρου, πράγμα ποῦ ἐπέφερε καίρια πλήγματα στὴν κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τοῦ πληθυσμοῦ.

Τὰ χρόνια αὐτά, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσή της, ἡ Ἠπειρος ἀριθμεῖ πληθυσμὸ περίπου 550.000 ἄτομα. Ἀπὸ τὸν πληθυσμὸ αὐτὸ 300.000 περίπου εἶναι Ἕλληνες (δηλαδὴ τὸ 55⁰/₀ - 60⁹/₀), 210.000 οἱ Ἀλβανοί, 25.000 οἱ Βλάχοι καὶ 20.000 οἱ Τοῦρκοι. Οἱ Ἰσραηλίτες ἀνέρχονται σὲ 3.000 περίπου ἄτομα. Τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ὑπερτερεῖ καταφανῶς στὰ σαντζάκια τῆς Πρέβεζας, τῶν Ἰωαννίνων καὶ τοῦ Ἀργυροκάστρου, ἀποτελεῖ μικρὴ πλειοψηφία στὸ σαντζάκι τῆς Παραμυθιάς καὶ μειοψηφεῖ στὸ σαντζάκι τοῦ Βερατίου· μὲ ἑλληνικὴ πλειοψηφία εἶναι καὶ τὸ σαντζάκι τῆς Κορυτσᾶς. Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ θεωροῦνται ὡς οἱ πλησιέστεροι στὴν ἀλήθεια καὶ σύμφωνοι μὲ τὴν τουρκικὴ ἀπογραφή τοῦ 1908. Τὰ δεδομένα αὐτά, ποῦ ἀσπάζεται ὁ Charles Vellay¹, προκάλεσαν, ὅπως ἦταν φυσικό, τὴν ὀργισμένη ἀντίδραση τῶν Ἀλβανῶν², ἀλλὰ καὶ τῶν Τοῦρκων, ποῦ προσπάθησαν νὰ ἀλλοιώσουν τὴν ἐθνολογικὴ σύνθεση μερικῶν περιοχῶν, ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω.

Ἀπὸ τὰ τέλη ὁμοῦς τοῦ ΙΘ' αἰῶνα ἡ μετανάστευση ἔχει ἀρχίσει νὰ δια-

πελενίου, Πρεμετῆς. Σαντζάκι Βερατίου: Καζάδες Βερατίου, Αὐλώνος. Σαντζάκι Κορυτσᾶς: Καζάδες Κολωνίας, Κορυτσᾶς, Σταρόβου.

Ἡ Παραμυθιά ὀνομαζόταν καὶ Ἀιδονὰτ ἀπὸ τὸν Ἅγιο Δονάτο, προστάτη τῆς περιοχῆς.

Στὴν ἴδια χρονικὴ περίοδο ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς πλευρᾶς ἔχομε τὶς ἀκόλουθες μητροπόλεις: Βελεγράδων καὶ Κανίνης, Βελλῆ καὶ Κονίτσης, Παραμυθιάς - Φιλιατῶν καὶ Γηρομερίου, Δρυϊνουπόλεως καὶ Πωγωνιανῆς, Δυρραχίου, Κορυτσᾶς, Νικοπόλεως καὶ Πρεβέζης. Ἡ Ἄρτα εἶχε δικὴ τῆς μητρόπολη στὰ ὄρια τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (Γερμανοῦ, μητρ. Σάρδεων, Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τῶν ἐν Ἠπείρῳ καὶ Ἀλβανίᾳ ἐπαρχιῶν τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, «Ἠπειρωτικὰ Χρονικά» 12 (1937), σ. 11 κ.έ.).

1. C. Vellay, *L'Irrédentisme hellénique*, Paris 1913. Τὰ ἴδια περίπου στοιχεῖα ἀναφέρει ὁ A. d'Apire, *Le conflit gréco-albanais*, «Ligue Internationale pour la défense du Droit des Peuples. Cahiers Mensuels. Deuxième année, n° 3 décembre 1913. Paris. Ὁ A. Berl, *Une course*, ὑπολογίζει σὲ 307.000 τοὺς Ἕλληνες ἢ Ἑλληνόφρονες (grécisés) καὶ σὲ 265.000 τοὺς Τουρκαλβανούς. Γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῆς Ἠπείρου (= Ἀλβανίας) στὸν ΙΘ' αἰ. ἔχομε πολλὰς μαρτυρίες, ποῦ ὁμοῦς διαφέρουν αἰσθητὰ μετὰξὺ τους, N. Michoff, *La population de la Turquie et de la Bulgarie au XVIIIe et au XIX s.*, τόμ. 2-4, Sofia 1924 - 1935. Στατιστικὲς δημοσιεύονται καὶ στὸν Τύπο τοῦ Κ' αἰ., χωρὶς φυσικὰ νὰ μποροῦμε νὰ τὶς θεωρήσουμε ὡς ἐπίσημες. Τὶς ἑλληνικὲς θέσεις ἐκφράζουν ἐνδεικτικὰ ὁ Ν. Καζάκης, «Ἠπειρωτικὰ διαλέξεις», «Ἑλλητισμὸς» 6 (1903), passim, καὶ ὁ Χ. Χρηστίλας, «Ἡ Ἠπειρος γεωγραφικῶς καὶ ἐθνολογικῶς ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον», «Ἑλλητισμὸς» 8 (1905), passim.

2. Lumo Skendo, *La population de l'Épire*, Sophia 1915.

βρώνη τούς παραπάνω αριθμούς. Ἡ ἔξοδος πρὸς τὸ ἑλληνικὸ κράτος καὶ κυρίως πρὸς τὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες, τὸν Καναδὰ καὶ τὴν Ἀργεντινὴ προσλαμβάνει τὴ μορφή μαζικῆς φυγῆς, ὥστε στὰ 1906 νὰ ὑπολογίζεται ὅτι τὸ 300/0 τοῦ πληθυσμοῦ ἔχει μεταναστεύσει¹. Ἡ ἔξοδος ἀρχίζει γύρω στὰ 1895, κορυφώνεται κατὰ τὴν περίοδο 1902 - 1907, μειώνεται στὰ 1908 - 9 ἔξαιτίας τῆς θέσπισης τῆς καθολικῆς στρατολογίας στὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, γὰ νὰ ξαναρχίσῃ ἐντονώτερη ἀμέσως ὕστερα. Ἡ συνεχῆς αἱμορραγία, πὺ ἀφορᾷ στὴν ἀρχὴ κυρίως τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ, ἐπεκτείνεται μὲ τὴν πάροδο τοῦ χρόνου καὶ στὰ μεσαῖα στρώματα, ὥστε οἱ τοπικοὶ παράγοντες νὰ κρούουν συνεχῶς τὸν κώδωνα τοῦ κινδύνου². Μέσα σὲ ἓνα μῆνα ἀπὸ τὴν περιφέρεια Δρυϊνουπόλεως φεύγουν στὰ 1907 ἄτομα 3.500, ἀριθμὸς ἀρκετὰ σημαντικὸς³. Ὡς αἰτία τοῦ φαινομένου ἀναφέρεται ἡ ἔλλειψη ἰδιόκτητης γῆς, οἱ κακὲς οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς συνθῆκες, ἡ ἐξάπλωση τῆς ληστείας καὶ γενικὰ τὸ αἶσθημα τῆς ἀνασφάλειας πὺ κυριαρχεῖ στὴν ὕπαιθρο. Οἱ μετανάστες, ὅπως μᾶς λέγουν οἱ σύγχρονες πηγές, προσπαθοῦν στὴν ξενιτιὰ νὰ δημιουργήσουν ἓνα μικρὸ κεφάλαιο, γὰ νὰ ἐξοφλήσουν οἰκογενειακὰ χρέη καὶ νὰ μπορέσουν ν' ἀγοράσουν ἓνα ἀγρόκτημα στὴν πατρίδα τους⁴.

Τὸ φαινόμενο τῆς μετανάστευσης εἶναι συνδεδεμένο καὶ μὲ δύο ἄλλους παράγοντες: τὴ γεωγραφικὴ κατανομὴ τοῦ πληθυσμοῦ καὶ τὶς συγκοινωνιακὲς συνθῆκες. Στὸ Βιλαέτι τῶν Ἰωαννίνων ὡς πραγματικὴ πόλη μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν μόνον τὰ Ἰωάννινα, πὺ τότε ἀριθμοῦν 20 - 22.000 κατοίκους⁵. Ἀκολουθοῦν τὸ Βεράτι, οἱ Καλαρρύτες, ἡ Κορυτσά, τὸ Συρράκιο, μὲ πληθυσμὸ γύρω στὰ 10.000 ἄτομα, ἐνῶ οἱ Ἁγιοὶ Σαράντα, τὸ Ἀργυρόκαστρο, ἡ Κόνιτσα, τὸ Μέτσοβο, ἡ Παραμυθιά καὶ ἡ Πρέβεζα δὲν εἶναι παρά κωμοπόλεις. Ὅλα ὅμως αὐτὰ τὰ οἰκιστικὰ κέντρα, πὺ εἶναι τὰ πιὸ ἀξιόλογα, ἔχουν στοιχειώδεις μόνον ἀνάσεις καὶ πενιχρὰ οἰκονομικὰ μέσα. Ὁ ἐτήσιος προϋπολογισμὸς τοῦ δήμου τῶν Ἰωαννίνων ἀνέρχεται στὰ 1910 σὲ

1. P. Rolley - M. De Visme, La Macédoine et l'Épire, σ. 99.

2. Ἔτσι διαβάζομε: «Τὸ δυστύχημα δὲ εἶνε ὅτι τὸ πνεῦμα τῆς μεταναστεύσεως ἐπεξετάθη καὶ εἰς τὰ δευτερεύοντα στρώματα καὶ δὲν θὰ παρέλθῃ πολὺς χρόνος καθ' ὃν θὰ ἴδωμεν ἀπογυμνωμένην τὴν γλυκειὰν ἡμῶν πατρίδα...» (ἐφημ. «Πύρρος», φύλλο 10, 29/4/1905). Τὰ ἴδια περίπου ἐπαλαμβάνει ἡ ἐφημ. «Ἀγών» (φύλλο τῆς 9/8/1907) καὶ ἡ «Ἠπειρος», πὺ ἀφιερώνει κύριο ἄρθρο: «Ποῦ πᾶτε ὦ ταλαίπωροι» (φύλλο 10, 6/9/1909).

3. Ἐφημ. «Πύρρος», φύλλο 204 (22/3/1907).

4. Πολύτιμα στοιχεῖα μᾶς δίνουν οἱ P. Rolley - M. De Visme, La Macédoine et l'Épire, σ. 98 - 100.

5. Ἀπὸ τὶς στατιστικὲς τοῦ 1907 αἰ. φαίνεται ὅτι δὲν κατέβηκε σχεδὸν ποτὲ ὁ πληθυσμὸς κάτω ἀπὸ τὶς 20.000. Ὁ Χ. Χρηστοβασίλης, Ἡ Ἠπειρος, σ. 447, υπολογίζει τοὺς κατοίκους τῶν Ἰωαννίνων σὲ 25.000, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 18.500 Ἕλληνας, 4.000 Ἑλληνόγλωσσοι Τουρκαλβανοὶ καὶ 2.500 Ἰσραηλίτες.

2.000 τουρκικὲς λίρες, ἐνῶ π.χ. γιὰ χίλιους ἠλεκτρικοὺς λαμπτήρες, ποὺ θὰ ἐπαρκοῦσαν γιὰ τὸν φωτισμὸ τῆς πόλης, ἡ δαπάνη προβλεπόταν στὸ πενταπλάσιο. Πῶς λοιπὸν νὰ ὀρθοποδίσει οἰκονομικὰ ὁ δῆμος τῶν Ἰωαννίνων, ὅταν, ὅπως ὑπογραμμίζει ἡ ἐφημερίδα «Ἡπειρος», διακόσια φορτηγὰ ἀμάξια (κάρρα) ἐργάζονται καθημερινά, ρυπαίνοντας καὶ καταστρέφοντας τοὺς δρόμους, χωρὶς νὰ πληρώνουν διαπύλιους φόρους, ὅπως θὰ ἤθελε ὁ συντάκτης¹;

Ἄν λοιπὸν γιὰ τὰ Ἰωάννινα τὰ προβλήματα εἶναι σοβαρὰ, γιὰ τὴν ὑπαιθρο εἶναι πολὺ πιδ ἔντονα. Τὸ σύνολο σχεδὸν τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι ἐγκατεστημένο σὲ χωριά, ὅπου ζεῖ σὲ συνθῆκες ἀπομόνωσης. Ἡ κύρια καὶ καλύτερη σὲ κατασκευὴ ὀδικὴ ἀρτηρία τοῦ βιλαετιοῦ εἶναι ἐκεῖνη ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν (Ἄρτα -) Πρέβεζα, προχωρεῖ στὴ Φιλιππιάδα, φθάνει στὰ Ἰωάννινα καὶ καταλήγει στοὺς Ἁγίους Σαράντα, τὸ φυσικὸ ἐπίνειο τῶν Ἰωαννίνων. Δευτερεύοντες δρόμοι ἔχουν γίνει ἀπὸ τὰ Ἰωάννινα πρὸς τὸ Μέτσοβο (πάνω στὴ χάραξη τοῦ παλιοῦ τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ, ὅπως λεγόταν), τοὺς Φιλιάτες, τὴν Παρχαμυθιά - Πάργα καὶ τὴν Ἡγουμενίτσα, ὡς καὶ πρὸς τὰ ἐνδότερα τῆς σημερινῆς Β. Ἡπείρου καὶ Ἀλβανίας². Ὅμως οἱ δρόμοι αὐτοὶ δὲν εἶναι μόνον στὴ χάραξί τους κακοί. Ἡ συντήρησή τους εἶναι σχεδὸν ἀνύπαρκτη καὶ τὸν χειμῶνα τὰ νερὰ καταστρέφουν τίς γέφυρες, ἀπομονώνοντας ἔτσι γιὰ μεγάλα χρονικὰ διαστήματα ὀλόκληρες περιοχές· δὲν ἦταν ἐξάλλου λίγα τὰ θύματα ποὺ θρηνοῦσε ὁ πληθυσμὸς γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς κάθε χρόν³. Κάτω ἀπὸ αὐτές τίς συνθῆκες ἡ προσπάθεια ποὺ γίνεται τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1911 γιὰ τὴ

1. Στὸ φύλλο 49 (6/6/1910) ἡ «Ἡπειρος» ἀναφέρει ὅτι οἱ Γιαννιώτες εἰσφέρουν στὸ Δῆμο τέσσερα γρόσια τὸν χρόνο καὶ αὐτὰ μόνον πιεζόμενοι διὰ τῶν ὀργάνων τῆς χωροφυλακῆς. Καὶ συνεχίζει: «Ὁ Δῆμος Ἰωαννίνων ἔχει προϋπολογισμὸν 2.000 λιρῶν... Τὰ Ἰωάννινα ἔχουν ἕκτασιν ὅση ἡ Σμύρνη καὶ ἡ Θεσσαλονίκη χωρὶς ὁ Δῆμος νὰ ἔχη τὸ χιλιοστὸν τῶν εἰσοδημάτων αὐτῶν...».

Ἄ Ο Α. Berl, Une course, σ. 20 γράφει σχετικὰ : «La ville est une rue longue de plusieurs kilomètres, sordide et noire, pavée à la turque; elle est bordée de chaque côté par des lignes de maisons également sordides et noires, construites en mauvais matériaux; étroites échoppes où s'exercent les menus métiers et les petits négoce qui suffisent aux besoins d'une population très appauvrie».

2. Πολὺ κατατοπιστικὴ εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ Π. Κορυτῆ α, Πραγματεία τοπογραφικὴ, ἱστορικὴ καὶ ἐθνολογικὴ τῆς Ἄνω Ἀλβανίας ἢ Ἰλλυρίας, Κάτω Ἀλβανίας ἢ Μακεδονικῆς Ἰλλυρίας καὶ Ἡπείρου, ἐν Ἀθήναις 1905 (στὴ σ. 121 δίνεται συνοπτικὴ εἰκόνα τοῦ ὀδικοῦ δικτύου). Οἱ κυριώτερες ἀρτηρίες ἀκολουθοῦν καὶ σήμερα τὴν «φυσικὴ» χάραξη, ὅπως διαμορφώθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ, Σ. Δάκαρα, Ἡ κτηνοτροφία στὴν ἀρχαία Ἡπειρο, Ἰωάννινα 1976.

3. Ὁ Τύπος τῆς ἐποχῆς παρέχει πολλὲς πληροφορίες γιὰ τὰ συγκοινωνιακὰ προβλήματα, π.χ. ἐφ. «Ἀγών» φ. 456 (21/2/1908), ἐφ. «Ἡπειρος» φ. 72 (14/11/1910), φ. 76 (12/12/1910), φ. 98 (15/5/1911) — Τ. Κ α ρ ἄ ν τ ζ α λ η, Συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας διὰ

δρομολόγηση ἐπιβατικῶν αὐτοκινήτων στὴ διαδρομὴ Πρέβεζας - Ἰωαννίνων ναυαγεῖ, ἐξαιτίας ἀκριβῶς τῆς κακῆς κατάστασης τοῦ πλακόστρωτου δρόμου¹. Δὲν πραγματοποιήθηκαν ἀκόμη καὶ ἄλλα σχέδια, ἀποφασισμένα στὰ 1909 καὶ 1911, γιὰ τὴ δημιουργία σιδηροδρομικοῦ δικτύου στὴν Ἡπειρο, μὲ ἄξονες: Αὐλώνα - Μοναστήρι - Ἰωάννινα, Πρισρένη - Σκόδρα - Ἰωάννινα, Ἰγουμενίτσα - Δίβρα². Ἡ ἐπικοινωνία τῆς Ἡπείρου μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ Δυτικὴ Εὐρώπη στηριζόταν τότε περισσότερο στὶς ἀτμοπλοϊκὲς γραμμὲς ποὺ ἐκκινουσαν ἀπὸ τὴν Πρέβεζα, τοὺς Ἀγίους Σαράντα καὶ τὴν Αὐλώνα (μόνο πρὸς τὰ τέλη τῆς Τουρκοκρατίας ἐγίνε προσπάθεια γιὰ τὴν ἀξιοποίηση τῆς Ἰγουμενίτσας). Ἔτσι, ἐμπορικὰ καὶ ἐπιβατικὰ πλοῖα συνέδεαν τὴν περιοχὴ μὲ τὴν Τεργέστη, τὸ Βρινδῆσιο, τὴν Πάτρα, τὸν Πειραιᾶ καὶ τὴν Κωνσταντινούπολη³.

Ὅρεινὸ ἔδαφος, μικρὲς πεδιάδες, λιμνοθάλασσες, πληθυσμιακὴ κρίση, κακὲς συγκοινωνίες, ὅλα αὐτὰ ποὺ εἶδαμε ἀμέσως παραπάνω, ἀποτελοῦν τὰ δεδομένα ποὺ διαμορφώνουν τὸ βασικότερο πρόβλημα τοῦ τόπου, τὴν οἰκονομία του. Ἡ Ἡπειρωτικὴ γῆ, παρόλη τὴν ἀπουσία ἐκτεταμένων εὐφορων περιοχῶν, δὲν μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ διαθρέψῃ τὸν πλη-

τὴν προστασίαν τοῦ χριστιανικοῦ στοιχείου τῆς παραμεθορίου Ἡπείρου κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας, «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια» ΙΔ' (1965), σ. 355.

Στὰ 1906 ἀποφασίστηκε ἡ κατασκευὴ δρόμου ὡς τὰ Γρεβενά, περνώντας ἀπὸ τὸ Ζαγόρι, ποὺ δὲν κατασκευάστηκε (ἐφημ. «Πύρρος», φ. 177, 14/9/1906). Ἀκόμη, στὰ 1910 κλήθηκε Γάλλος μηχανικὸς διὰ νὰ μελετήσῃ τὰ ὀδικὰ ἔργα (ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 71 (7/11/1910)). Τέλος, στὰ 1908 ἐγίνε κάποια ἐσπευσμένη προσπάθεια γιὰ τὴν καλυτέρευση τῆς ἀρτηρίας Πρέβεζας - Ἀγ. Σαράντα, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἐπικείμενη διέλευση τοῦ Γουλιέλμου Β' τῆς Γερμανίας, ποὺ τελικὰ δὲν ἦλθε στὴν Ἡπειρο (ἐφημ. «Ἀγών», φ. 456, 21/2/1908). Δὲν φαίνεται νὰ πραγματοποιήθηκε καὶ τὸ σχέδιο γιὰ τὴν κατασκευὴ καλῆς ἀμαξιτῆς ὁδοῦ Ἰωαννίνων - Ἰγουμενίτσας, μήκους 70 χλμ. (ἐφημ. «Ἀγών», φ. 529, 6/10/1910/).

Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα γιὰ τὴ «δίψα» σὲ δρόμους δείχνει ἡ ὀνομασία μιᾶς νέας (ἡμιονικῆς) ἀρτηρίας ὡς λεωφόρου (ἐφημ. «Ἡπειρος» φ. 93, 10/4/1911), ποὺ σύνδεσε τὰ Ἰωάννινα μὲ τὰ Κάτω Ρεβένια.

1. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 94 (17/4/1911) - P. Rolley - M. De Visme, La Macédoine et l'Épire, σ. 144.

2. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 26 (25/12/1909), φ. 109 (31/7/1911). Ἀπὸ τοὺς κατοίκους εἶχε ζητηθῆ καὶ ἡ κατασκευὴ γραμμῆς Ἰωάννινα - Πρέβεζα (ἐφημ. «Correspondance de l'Agence d'Athènes», φ. 63, 2/9/1911).

3. P. Rolley - M. De Visme, La Macédoine et l'Épire, σ. 145 - H. Dieter Schanderl, Die Albanienpolitik Oesterreich - ungarns und Italiens 1877-1908, Wiesbaden 1971, σ. 117, 126, 163. - A. Baldacci, L'Italia nel Mediterraneo e nell'Adriatico, Roma 1903, σ. 21. - Τοῦ Ἰδίου, L'Albanie économique et politique à la veille de la guerre, Bruxelles 1912, σ. 16-20. Τὴν ἐκμετάλλευσή τῶν γραμμῶν εἶχαν κυρίως οἱ Ἰταλοὶ καὶ οἱ Αὐστριακοὶ καὶ λιγότερο οἱ Ἕλληνες.

θυσμὸ τῆς. Ἡ κτηνοτροφία, ἡ σιτηροκαλλιέργεια, ἡ ἀμπελοφυγία καὶ ἡ ἰχθυοτροφία θὰ μπορούσαν ν’ ἀποδώσουν πολλαπλάσια, ἂν ὑπῆρχε ἡ ἀπαραίτητη ὑποδομὴ καὶ μεγαλύτερο κρατικὸ ἐνδιαφέρον. Τὰ ἵπποειδῆ καὶ βοοειδῆ, τὸ πρόβειο καλλὶ καὶ τὰ δέρματα τῆς Ἡπείρου θεωροῦνταν ἀπὸ τὰ καλύτερα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας καὶ μεγάλο μέρος τους ἐξαγόταν στὴ Δ. Εὐρώπη. Ὅμως ὁ ἀριθμὸς τῶν ζώων τοῦ βιλαετιοῦ κατὰ τετραγωνικὸ χιλιόμετρο καλλιερρημένης ἢ μὴ γῆς ἦταν πολὺ χαμηλὸς καὶ ὑστεροῦσε σημαντικὰ ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα δεδομένα τοῦ γειτονικοῦ βιλαετιοῦ τοῦ Μοναστηρίου. Ἡ κτηνοτροφία διεξαγόταν ἀπὸ νομάδες πού δὲν προέβαιναν σὲ χορτοκαλλιέργειες καὶ σὲ ὀργανωμένη ἐκμετάλλευση τῶν προϊόντων. Ἡ καλλιερρημένη γῆ κάλυπτε στὴν Ἡπειρο τὸ 5,770/0 τῆς ὀλικῆς ἐπιφάνειας, δηλαδὴ σὲ 1.752.000 ἐκτάρια καλλιερροῦνταν μόνο 101,132 ἐκτάρια. Ἀπὸ αὐτὰ κάλυπταν τὸ 93, 170/0 τὰ δημητριακά, τὸ 4,120/0 τὰ ἀμπέλια, τὸ 1,670/0 τὰ κηπευτικά καὶ τὸ 1,040/0 τὰ βιομηχανικά φυτὰ (βαμβάκι, λινάρι, κάρναβη καὶ καπνός). Ἡ δενδροκαλλιέργεια ἀπέδιδε μεγάλες ποσότητες φρούτων, ἀλλὰ δὲν ἦταν συστηματικὴ, δὲν ὑπῆρχαν «κλειστοὶ» ὄπωρῶνες καὶ δὲν γινόταν σωστὴ ἢ καμιὰ χρῆση τῶν ὑδάτινων πόρων¹. Τέλος, τὰ χρόνια αὐτὰ ἄρχισε νὰ παρατηρεῖται αἰσθητὴ μείωση τῶν δασικῶν ἐκτάσεων. Ὑπολογίζεται ὅτι μὲ τὸ σύστημα τῆς ἐλεύθερης ξύλευσης στὰ μὴ κοινοτικά δάση χάθηκε ἀνεπανόρθωτα στὸ διάστημα 1880 - 1910 ὁ περισσότερος δασικὸς πλοῦτος τῆς Ἡπείρου². Τὴν καθυστέρηση τῆς παραγωγῆς ἐπέτεινε καὶ τὸ δυσμενὲς ἐμπορικὸ ἰσοζύγιο μὲ τὸ ἐξωτερικό. Κατὰ τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ ΙΘ’ αἰ. οἱ εἰσαγωγές ἦταν συνεχῶς διπλάσιες ἀπὸ τὶς ἐξαγωγές, ἐνῶ τὰ 600/0 περίπου τῶν συναλλαγῶν γίνονταν στὰ Ἰωάννινα³.

1. Ἡ πιὸ ἐγκυρη μελέτη γιὰ τὴν οἰκονομία (καὶ εἰδικὰ τὴν ἀγροτικὴ παραγωγή) εἶναι τῶν P. R o l l e y - M. D e V i s m e, La Macédoine et l'Épire, σ. 83 κ.έ. Στὶς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς συναντοῦμε πολλὲς πληροφορίες πού εἶναι χρήσιμες, ἀλλὰ κατὰ προσέγγιση μόνο μπορούν νὰ ληφθοῦν ὑπόψη.

2. P. R o l l e y - M. D e V i s m e, ὁ.π., σ. 134 κ.έ. - Ν. Λάζου, Τὰ δάση Θεσσαλίας καὶ Ἡπείρου, Ἀθῆναι 1936, σ. 37.

3. Στατιστικὴ δημοσιευμένη στὴν ἐφημ. «Ἡπειρο» μᾶς δίνει τὰ ἀκόλουθα στοιχεῖα (φ. 81, 16/1/1911).

Ἔτος	Εἰσαγωγές (χρυσὰ φράγκα)	Ἐξαγωγές (χρυσὰ φράγκα)
1900	6.619,525	3.025,075
1901	6.488,415	3.462,700
1902	6.626,120	4.575,060
1903	6.710,361	4.333,385
1904	6.711,580	5.125,875
1905	7.100,725	7.106,250
1906	7.643,350	7.127,250
1907	8.468,445	5.540,450
1908	9.518,650	6.738,250
1909	10.066,491	6.472,400

Οί σύγχρονοι με τὰ γεγονότα μελετητές τῆς οἰκονομίας τοῦ τόπου προσδιορίζουν ὡς αἷτια τῶν παραπάνω θλιβερῶν διαπιστώσεων τὸ μεγάλο μεταναστευτικὸ ρεῦμα, ποῦ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἔλλειψη ἐργατικῶν χερῶν καὶ τὸν διπλασιασμὸ ἢ τριπλασιασμὸ τῶν ἡμερομισθίων, τὴν ἀπουσία καλοῦ συγκοινωνιακοῦ δικτύου, ποῦ θὰ διευκόλυνε τὶς μεταφορὲς καὶ θὰ καθιστοῦσε ἀνταγωνιστικὰ τὰ προϊόντα, φαινόμενα ποῦ ἀναλύσαμε παραπάνω ἐκτενῶς, τὸ σύστημα τῆς καλλιέργειας τῆς γῆς με κολλήγους, ποῦ εἶχε ὡς συνέπεια τὴ βαθμιαία ἐγκατάλειψη τῶν κτημάτων, καί, τέλος, τὴν ἀνυπαρξία πιστωτικοῦ συστήματος καὶ τὴν ἀτελὴ μορφή τῆς διεξαγωγῆς τοῦ ἐμπορίου¹. Πολὺ ἔντονα οἱ τότε Ἑπειῶτες περιγράφουν τὴν ἀσφυκτικὴ κατάσταση ποῦ εἶχε δημιουργηθῆ ἀπὸ τὴν ἀπουσία τραπεζικῶν ἰδρυμάτων, ὥστε οἱ σχετικὲς συναλλαγὲς νὰ ἔχουν περιέλθει σὲ Ἰσραηλίτες τραπεζίτες, ποῦ οὐσιαστικὰ ἦταν τοκογλύφοι². Παράλληλα, οἱ εἰσαγωγὲς καὶ οἱ ἐξαγωγὲς διεξάγονταν ἀπὸ δύο μονοπώλια, τὸ «Ἴταλικὸ Ἐμπορικὸ Πρακτορεῖο» καὶ τὴν «Αὐστρονατολικὴ Ἐμπορικὴ Ἐταιρία», ποῦ φυσικὰ ἐξυπηρετοῦσαν περισσότερο πολιτικούς σκοποὺς. Ἔτσι, στὴ διακίνηση τοῦ ἐμπορίου τὰ δύο αὐτὰ κράτη, Ἰταλία καὶ Αὐστρουγγαρία, εἶχαν τὴν πρώτη θέση καὶ ὕστερα ἔρχονταν ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ ὑπόλοιπη Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία³ οἱ συναλλαγὲς με τὸ ἑλληνικὸ κράτος παρέμεναν σὲ πολὺ χαμηλὸ ἐπίπεδο³.

Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς κατάστασης αὐτῆς δὲν ἔλειψαν οἱ πρωτοβουλίες, ποῦ ἤλθαν ὡστὸσο ἀργά. Στὰ 1910, ἰδρύθηκε Ὑποκατάστημα τῆς Τραπεζῆς Ἀθηνῶν, ποῦ ὅμως ὑποχρεώθηκε σύντομα νὰ κλεισῆ⁴, μελετήθηκε ἡ ἀποξήρανση τοῦ ἔλους μεταξὺ Λούρου καὶ Στρεβίνας⁵, ὡς καὶ τῆς λίμνης

¹Ὡς ἐξαχθέντα προϊόντα ἀναφέρονται: «ἐλαιον, βαλανίδια, χρυσοῦλλον, μαλλιὰ, κουκούλια, βοῦρλα, προβατοδέσματα, παλιὸς χαλκός, πίσσα (ἐκ τῶν μεταλλείων Σελείτης καὶ Αὐλῶνος), κίτρα, τυρὸς, ἐλαῖαι, ἰχθῦς (νωποὶ καὶ ἀλατισμένοι), ἐλαιοπυρῆνες, ὠά, ζῶα, βούτυρον καὶ ὀλίγα σιτηρά».

Γιὰ τὴν παραγωγή τῆς περιοχῆς Λούρου βλ. ἐφημ. «Ἑπειρος», φ. 79 (2/1/1911).

1. Στὸ φ. 31 (30/11/1903) τοῦ «Πύρρου» διαβάζομε: «Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ Ἑπειρος εἶναι ἔδαφος ἀνίκανον καὶ ἄγονον. Ὡς ἐκ τῆς μεγάλης διαδόσεως τῆς κτηνοτροφίας, τὰ ἐκ ταύτης προϊόντα γάλα, τυρὸς καὶ βούτυρος, καίτοι εὐρισκόμενα ἐν ἀκμῇ διὰ περιποιήσεως καὶ ἀναλόγου συστηματοποίησεως δύνανται νὰ πολλαπλασιασθοῦσι καὶ νὰ θρέψωσι πολλαπλάσιους ἀνθρώπους». Ἀκόμη, στὴν ἐφημ. «Ἑπειρος», φ. 8 (23/8/1909) σημειώνεται: «βελτίωσις τῆς τύχης τῶν χωρικῶν πληθυσμῶν, οἵτινες 365 ἡμέρας τοῦ ἔτους δουλεύοντες εἴλωτες, ἵνα μᾶς προμηθεύωσι τὸ ψωμί, τὸ κρέας, τὸ γάλα καὶ τὰ λοιπὰ πρώτης ἀνάγκης χρειώδη, αὐτοὶ ἐπὶ ἐξ μῆνας πεινώσι καὶ γυμνητεύουσι».

2. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 33 (21/12/1903), ἐφημ. «Ἑπειρος», φ. 21 (22/11/1909).

3. Ἐφημ. «Ἑπειρος», φ. 168 (16/9/1912), ὅπου οἱ σχετικοὶ ἀριθμοὶ. Ἀκόμη, Α. Λιβαδέωσ, Τὸ Ἑπειρωτικὸν Κομιτάτον, σ. 211 κ.έ. Βλ. καὶ βιβλιογραφία τῆς σημ. 3, σελ. 360.

4. Ἐφημ. «Ἀγῶν», φ. 524 (2/9/1910).

5. Ἐφ. «Πύρρος», φ. 33 (21/12/1903).

Λαψίστας, ἔγινε τεχνικὴ μελέτη γιὰ τὴν ἐκμετάλλευση τῶν ὕδατοπτώσεων τοῦ Λούρου¹, ἀντιμετωπίστηκε ἡ διερεύνηση γιὰ κοιτάσματα μεταλλευμάτων² καὶ προβλήθηκε τὸ σχέδιο γιὰ τὴν ἴδρυση Γεωργικῆς Σχολῆς στὰ Ἰωάννινα³. Οἱ προσπάθειες αὐτὲς ὅμως, ὅσο καὶ ἂν εἶχαν ρεαλιστικὴ βάση, προϋπέθεταν γενναῖες κρατικὲς ἐπιχορηγήσεις, ποὺ ἦταν δύσκολο νὰ βρεθοῦν σ' ἓνα κράτος ποὺ κατέρρευε καὶ δὲν ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴν κάλυψη ἄλλων στοιχειωδέστερων ἀναγκῶν. Ὅπως ὁμολογοῦν οἱ σύγχρονοι, ἀπὸ τοὺς περισσότερους ἀγρότες ἔλειπαν τὰ ἄροτρα, ὥστε στὴν πεδιάδα Λούρου - Φιλιππιάδας τὸ 60%⁰ τῆς εὐφορῆς γῆς νὰ παραμένῃ χέρσο⁴. Δὲν ἔλειπαν πάντως ἐπενδυτικὲς προσπάθειες, ὅσο καὶ ἂν εἶχαν ἔντονα κερδοσκοπικὸ χαρακτήρα⁵.

Τὰ προβλήματα ποὺ παραπάνω ἐξετάσαμε εἶναι ὅπωςδήποτε σοβαρά, ἀλλὰ θὰ μπορούσε ἴσως κάποιος νὰ ἰσχυριστῆ ὅτι αὐτὰ ὑπῆρχαν λανθάνοντα ἢ σὲ μικρότερο βαθμὸ καὶ στὴν προηγούμενη περίοδο. Δὲν θὰ μπορούσε ὅμως ὁ ἴδιος ν' ἀρνηθῆ ὅτι χαρακτηριστικὴ ἐνδείξη τῶν δύσκολων καιρῶν, ποὺ διέρχεται τώρα ὁ Ἡπειρωτικὸς Ἑλληνισμὸς, εἶναι ἡ ὑπαρξὴ καὶ ἐκπαιδευτικῶν ζητημάτων σ' ἓναν τόπο ὅπου τὰ Γράμματα δὲν ἀποτελοῦσαν μόνον «οἰκονομικὸ» ὄπλο, ἀλλὰ καὶ ἀσπίδα γιὰ τὴν ἐθνικὴ αὐθυπαρξία. Οἱ κριτικὲς ποὺ ἀσκοῦνται ἀπὸ τὸν Τύπο καὶ ἀπὸ πρόσωπα, ὅπως ὁ Μ. Λάνδος τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Κομιτάτου, κλονίζουσι τὴ φήμη τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῶν Ἰωαννίνων, τῆς Ζωσιμαίας, τῶν Παρθεναγωγείων καὶ τῆς Ἱερατικῆς Σχολῆς ποὺ λειτουργεῖ στὸ Νησί: ἔτσι ποὺ, οἱ ἑλλείψεις στὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα νὰ

1. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 44 (2/5/1910): «Γερμανικὴ Ἐκμεταλλευτικὴ Ἑταιρεία ἐξήτησεν, ὡς πληροφοροῦμεθα, παρὰ τοῦ ἐν τῇ πόλει μας μηχανικοῦ κυρίου Γεωργίου Ἰωαννίδου ἐκθεσὶν ἐπὶ τῆς σπουδαίτης τῆς καταπτώσεως τῶν ὑδάτων τοῦ Λούρου εἰς τοὺς φυσικοὺς αὐτοῦ καταρράκτας καὶ ἰδίως τοῦ μεγάλου καταρράκτου ἀπέναντι τοῦ Χανίου Σεφικ βέη, ὅστις ἔχει ὕψος 25-30 μέτρων καὶ περὶ τὰς 250 - 300 ὀκάδας ὕδατος κατὰ πᾶν δευτερόλεπτον. Ἄν δηλ. τῆς δυνάμεως χρησιμοποιουμένης καταλλήλως ὡς ἠλεκτροπαραγωγῆς παράγοντος, καθίσταται δυνατὴ ἐγκατάστασις ἠλεκτρικοῦ ρεύματος, δυναμένου νὰ κινήσῃ ἀπ' ἐνός μὲν σιδηρόδρομον μικροῦ πλάτους, ἀπ' ἐτέρου δὲ ἠλεκτροφωτισμὸν διαφόρους πόλεις Ἡπειρωτικὰς, ὡς τὰ Ἰωάννινα, Φιλιππιάδα, Πρέβεζαν καὶ Ἄρταν...».

2. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 44 (2/5/1910). Ὁ Γ. Χατζῆς ζητεῖ νὰ μὴ δοθοῦν μὲ χარიσητικὴ σύμβαση τὰ μεταλλεῖα ψευδαργύρου καὶ χαλκοῦ τῆς Χειμάρρας σὲ γερμανικὴ ἑταιρεία (ἔφημ. «Ἡπειρος», φ. 81, 10/1/1911).

3. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 19 (8/11/1909).

4. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 94 (17/4/1911).

5. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 172 (10/8/1906): «Ἐξ Ἰωαννίνων. Πρὸ μηνὸς συνέστη ἐνταῦθα ἑταιρεία Ὀθωμανο-εβραϊκὴ, ἥτοι ἐξ ἐνός Ὀθωμανοῦ καὶ ἐτέρου Ἑβραίου, ἥτις ἀνέλαβεν προνομιακῶς τὴν ἀγορὰν καὶ πώλησιν τοῦ χρυσοξύλου (εἶδος βαφῆς) καθ' ὅλην τὴν Ἡπειρον, τὸ ὅποιον μέχρι τοῦδε μόνον εἰς τὰ παράλια τῆς Ἡπείρου ἐμπορευέτο. Διὰ τῆς ἐν λόγῳ ἐκμεταλλεύσεως θὰ γίνῃ κάποια κίνησις, ἀλλ' ἡ ρηθεῖσα ἑταιρεία ἐρειδομένη ἐπὶ τοῦ προνομίου προσφέρει ἐξευτελιστικὴν τιμὴν ἥτοι 8-10 παρὰδες κατ' ὅκταν παραδοτέον ἐν Ἰωαννίνοις, ἐνῶ, ὡς ἐγγνώστη, ἀπολαμβάνει τὸ πενταπλάσιον!».

ώθουν πολλούς γονεῖς νὰ στέλνουν τὰ κορίτσια τους στὸ Ἰσραηλιτικὸ Παρθεναγωγεῖο¹. Γιὰ τὸν ἀριθμὸ τῶν σχολείων τῆς Ἠπείρου ὑπάρχουν πολλὲς στατιστικὲς, ποὺ δίνουν, μποροῦμε νὰ ποῦμε, ἐντυπωσιακοὺς ἀριθμοὺς, γιὰ τὴν ὑπαρξὴ δηλαδὴ 800 περίπου σχολείων διαφόρων βαθμίδων, 1.000 περ. δασκάλων καὶ 30.000 περ. μαθητῶν². Τὸ ἐρώτημα φυσικὰ ἀφορᾷ τὴν ποιότητα τῆς ἐκπαίδευσης ποὺ παρεχόταν, τὴν καλὴ κατάρτιση τῶν δασκάλων καὶ τὴν τακτικὴ φοίτηση τῶν μαθητῶν. Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνηση ἐνίσχυε τὰ σχολεῖα αὐτά, ἀλλὰ χωρὶς νὰ ἔχουν μελετηθῆ σωστὰ οἱ ἀνάγκες τους³. Γιὰ νὰ βελτιωθῆ ἡ κατάσταση προτείνονται: ἡ διαφοροποίηση τῆς διδασκόμενης ὕλης, ὥστε νὰ παρέχωνται καὶ πρακτικὲς γνώσεις στοὺς μαθητὲς, νὰ χωριστῆ τὸ Γυμνάσιο σὲ κλασικὸ καὶ ἐμπορικὸ κύκλο⁴, ν' ἀλλάξῃ σὲ πολλὰ σχολεῖα τὸ ἀνίκανο διδασκτικὸ προσωπικόν, νὰ διοριστῆ ἱκανὸς ἐπιθεωρητῆς⁵, νὰ συσταθῆ Πανηπειρωτικὸς Διδασκαλικὸς Σύλλογος⁶. Ὡς ὑπόδειγμα καλοῦ σχολείου ἀναφέρεται ἐκεῖνο τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος Δυρραχίου. Ἐκεῖ τὰ 2.400 μέλη τῆς Κοινότητος (τὸ 1/3 τοῦ πληθυσμοῦ) συντηροῦσαν λύκειο μὲ 140 μαθητὲς καὶ παρθεναγωγεῖο μὲ 100 μαθήτριες⁷.

Καὶ τὰ χρόνια αὐτά δὲν σταμάτησε ἡ μεγάλη παράδοση τῶν Ἠπειρωτῶν εὐεργετῶν. Γνωρίζοντας τὴν φτώχεια καὶ τίς ἀνάγκες τῶν συμπατριωτῶν τους οἱ ξενιτεμένοι βοήθησαν νὰ ἰδρυθῆ ἡ Ἀναγνωστοπούλειος Σχολὴ στὴν Κόνιτσα⁸, σύστησαν στὸ Βόλο τὸν «Πατριωτικὸ Σύλλογο Ἐφήβων Ἠπειρωτῶν «Ἡ Δωδώνη», μὲ σκοπὸ τὴν ἀποστολὴ διδασκτικῶν βιβλίων,

1. Α. Λιβαδέωσ, Τὸ Ἠπειρωτικὸν Κομιτᾶτον, σ. 243 καὶ 257.

2. Κ. Παπαγεωργίου, Ἡ παιδεία στὴν Ἠπειρο 1204-1950, Κέρκυρα 1950-Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 194-195 (11-18/1/1907), ἐφημ. «Ἠπειρος», φ. 208 (1/9/1913)-Α. Βεργί, Une course en Épire, σ. 22-23. Γιὰ τὰ σχολεῖα τῆς πόλης τῶν Ἰωαννίνων Γ. Οἰκονόμου, Ἱστορία τῶν τριῶν Ἑλισαβετινῶν Παρθεναγωγείων τῶν Ἰωαννίνων ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1848 - 1913), Ἰωάννινα 1957. Ἀκόμη, Β. Μπάρα, Τὸ Δέλβινο, Ἀθήναι 1966, σ. 341 κ.έ. καὶ Σ. Στούπη, Σχολεῖα εἰς Θεσπρωτίαν κατὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, «Ἠπειρωτικὴ Ἔστια» 8 (1959), σ. 316-317.

3. Α. Λιβαδέωσ, Τὸ Ἠπειρωτικὸν Κομιτᾶτον, σ. 241.

4. Ἐφημ. «Ἠπειρος», φ. 82 (23/1/1911) καὶ φ. 155 (17/6/1912), ὡς καὶ παλαιότερα στὴν ἐφημ. «Πύρρος», φ. 192 (28/12/1906).

5. Ἐφημ. «Ἠπειρος» φ. 6-7 (9/16/8/1909), φ. 9/30/8/1909), φ. 51 (20/6/1910) φ. 158 (8/7/1912) - Α. Λιβαδέωσ, Τὸ Ἠπειρωτικὸν Κομιτᾶτον, σ. 243.

6. Ἐφημ. «Ἠπειρος», φ. 98 (15/5/1911).

7. Ἐφημ. «Ἀγών», φ. 73 (17/9/1904). Στὸ λύκειο ὑπῆρχαν καὶ δάσκαλοι τῆς γαλλικῆς καὶ τουρκικῆς γλώσσας.

8. Ἐφημ. «Ἠπειρος», φ. 44 (2/5/1910). Νωρίτερα, στὴν ἴδια πόλη, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ ἐφημ. «Πύρρος», φ. 179 (28/9/1906), «ὁ ἀρχιερατικὸς ἐπίτροπος τῆς ἐπαρχίας μας κ. Γρηγόριος ἀνέλαβεν ἰδίαις δαπάναις νὰ κτίσῃ νηπιαγωγεῖον εἰς κάτω Κόνιτσαν καὶ ἐποικοδόμησεν τοῦτο διὰ εἰκοσιν λιγῶν ἐτησίως».

χαρτῶν καὶ ὀργάνων στὰ σχολεῖα¹, ὅπως καὶ στὸν Πειραιᾶ ἢ «Φιλεκπαιδευτικὴ Ἀδελφότητα Κρητσουνίτσας» (ἐπαρχίας Κουρέντων) εἶχε τὸ ἴδιο πρόγραμμα γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν δύο σχολείων τοῦ χωριοῦ². Ἀκόμη, ἔγιναν ἐνέργειες γιὰ τὴν ἴδρυση Ἀρχείου Ἡπειρωτικῆς Ἱστορίας, ὅπου θὰ συγκεντρώνονταν κειμήλια ἱστορικὰ καὶ καλλιτεχνικά³. Στὰ 1905, τέλος, καταβάλλεται στὴν Ἀθῆνα προσπάθεια νὰ ἰδρυθῆ Σύλλογος Ζαγορισίων μὲ σκοπὸ τὴν ἀποστολὴ στὰ χωριά τοῦ Ζαγορίου ἐνὸς δασκάλου, ἐνὸς ἱεροκήρυκα καὶ ἐνὸς γεωπόνου, πράγμα πὺ δὲν θ' ἀπαιτοῦσε δαπάνη μεγαλύτερη ἀπὸ 300 τουρκικὲς λίρες τὸ χρόνο. Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ θὰ περιέβρονταν τὴν περιοχὴ γιὰ νὰ βελτιώσουν τὴν παραγωγὴ καὶ τὴν παρεχόμενὴ στοιχειώδη ἐκπαίδευση καὶ γιὰ νὰ τονώσουν τὸ φρόνημα τῶν κατοίκων⁴. Στὴν ὅλη προσπάθεια πὺ καταβάλλεται γιὰ τὴν ἀνύψωση τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς τοῦ τόπου περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἴδρυση τοῦ νέου νοσοκομείου Χατζηκώστα⁵ καὶ ἡ λειτουργία τοῦ ἱεροδιδασκαλείου Βελλᾶς⁶.

Ἡ ἀμεση σχέση μὲ τὴν κατάσταση τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τὸ εὐρύτερο πλαίσιο τῆς κοινωνικῆς διαβίωσης εἶχε τὸ ὅλο θέμα — ὁ τρόπος τῆς διαχείρισης — τῶν κοινοτικῶν πόρων, πὺ πηγὴ τους εἶχαν τὰ κληροδοτήματα. Μὲ τὰ χρήματα αὐτὰ συντηροῦνταν τὰ σχολεῖα, σπουδάζαν νέοι, ἀνακουφίζονταν πτωχοὶ καὶ ἐνισχυόταν ἡ Ἐκκλησία. Στὶς ἀρχὲς λοιπὸν τοῦ ἸΘ' αἰ. τὸ σύστημα τῆς κλειστῆς ἐκλογῆς τῶν δημογερόντων, πὺ ἔπρεπε νὰ προέρχονται ἀπὸ τοὺς «γέννημα καὶ θρέμμα» Γιαννιώτες, ἄρχισε νὰ βάλλεται ἀπὸ παντοῦ. Πύρινα ἄρθρα καταχωρίζονταν στὸν Τύπο, τοπικὸ καὶ τῆς Ἀθῆνας, καὶ πολλὲς προσπάθειες ἔγιναν ἀπὸ τὸ Κομιτάτο γιὰ νὰ διευρυνθῆ ὁ κύκλος τῶν προσώπων πὺ διαχειρίζονταν τὰ Κοινά, μὲ πρῶτο στόχο τὴ δημιουργία Ἐνιαίας Δημογεροντίας γιὰ τὴν περιφέρεια τῆς μητροπόλεως Ἰωαννίνων⁷. Ἡ ἔφημερίδα «Ἡπειρος» ὑπῆρξε βιαιότατη στὶς ἐπιθέσεις της γιὰ κακὴ χρῆση τῶν χρημάτων καὶ γιὰ ἀβθαίρετη συμπεριφορὰ τῶν ὑπευθύνων.⁸ Ἰδιαιτέρως

1. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 107 (13/5/1905).

2. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 194 (11/1/1907).

3. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 115 (11/9/1911).

4. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 105 (29/4/1905).

5. Ἐφημ. «Ἀγών», φ. 443 (22/11/1907). Στὶς 8 Νοεμβ. 1907 ἔγιναν τὰ ἐγκαινία τοῦ νοσοκομείου Γεωργίου Χατζη-Κώστα. Γιὰ τὴν ἀνέγερσή του καὶ ἐπίπλωση δαπανήθηκαν λ. δὸ. 2.802. Ἀπὸ αὐτὲς 420 δόθηκαν ἀπὸ τὸ κληροδοτήμα Ἀγγελικῆς Παπάζογλου, 815 ἀπὸ τὴν «Κοινότητα Ἰωαννίνων» καὶ 1000 εἰκοσὸφραχκα ἔδωσε ὁ Εὐγένιος Πλακίδης.

6. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 115 (11/9/1911).

7. Α. Λιβαδέωσ, Τὸ Ἡπειρωτικὸν Κομιτάτον, σ. 96 κ.έ. - Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 22 (29/11/1909), φ. 46 (16/5/1910), φ. 64 (19/9/1910), φ. 73 (21/11/1910), φ. 82 (23/1/1911), φ. 156 (24/6/1912), φ. 158 (8/7/1912).

8. Βλ. ἀκόμη (μαζὶ μὲ τὰ φύλλα τῆς σημ. 7) καὶ τὸ φ. 91 (27/3/1911) ὅπου ὁ Γ. Χατζῆς γράφει: «Ν' ἀναζητήση κανεὶς τῆς Δημογεροντίας τὰς πράξεις κατὰ τὸ παρελ-

κτυπήθηκε ὁ μητροπολίτης Γερβάσιος ὡς ἀπληστος καὶ αὐταρχικός¹, ἐνῶ ὁ Γ. Χατζῆς ὑποστήριξε τὸν Σπυρίδωνα, μητροπολίτη Βελλῶν². Τὰ δυὸ κληροδοτήματα ποὺ περισσότερο ἀπασχόλησαν τὸν Τύπο ἦταν τὸ Λούλειο καὶ τὸ Ζιτσαῖο³. Στὶς ἀντεγλήσεις, βιαιότατες μερικές φορές, ποὺ συνόδευαν τὴ διαμάχη, ἔλαβαν μέρος ὅλα τὰ σημαίνοντα πρόσωπα τῆς πόλης, παρασύροντας ἀκόμη καὶ τοὺς δασκάλους καὶ τοὺς μαθητὲς τῶν σχολείων⁴. Ἐκεῖνο ποὺ ἀβίαστα μπορεῖ κανεὶς νὰ συμπεράνη μὲ βάση τὴν παραπάνω κατάσταση εἶναι τὸ γεγονός ὅτι ὑπάρχει τὰ χρόνια αὐτὰ κρίση ἐμπιστοσύνης στὴν τοπικὴ ἡγεσία.

Ὡστόσο ὅλα τὰ παραπάνω προβλήματα ποὺ θίξαμε, οἰκονομικά, ἐκπαιδευτικά, κοινοτικά, ὅσο σοβαρὰ καὶ ἂν ἦταν, δὲν μποροῦσαν νὰ συγκριθοῦν μὲ τὸ ὑπ' ἀριθμὸν ἓνα πρόβλημα τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸ ἔθνικό, ποὺ τώρα ἰδιαίτερα ὀξύνθηκε.

Ἡ ἐπανάσταση τῶν Νεοτούρκων, ποὺ ἔγινε στὶς 10 Ἰουλίου 1908, ἔδωσε τὴν ἐλπίδα στὶς Ἐθνοτῆτες τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας ὅτι ἀνοίγονταν γι' αὐτὲς περίοδος ἰσοτιμίας καὶ ἐλευθερίας. Οἱ Ἡπειρώτες Ἑλληνες ποὺ εἶχαν ἀναθαρρήσει μὲ τὶς ἀποφάσεις τοῦ Βερολινεῖου Συνεδρίου, ποὺ παρέδινε στὴν Ἑλλάδα τὸν χῶρο ὡς τὸν ποταμὸ Καλαμᾶ, ἀλλὰ εἶχαν διαψευστῆ καθὼς εἶδαν νὰ ἐλευθερώνωνται μόνον οἱ ἐπαρχίες Ἄρτας καὶ Τζουμέρκων, ἄρχισαν τώρα νὰ πιστεύουν ὅτι κάποια βελτίωση θὰ σημειωνόταν, τουλάχιστο στὴν ἐσωτερικὴ ζωὴ τοῦ τόπου. Οἱ ἐλπίδες τῶν Ἐθνοτῆτων ἐκφράστηκαν ἰδιαίτερα μὲ τὴν ἐμφάνιση ἐφημερίδων ποὺ σκοπὸ τους ἔταξαν τὴν κατοχύρωση τῶν ἀρχῶν ποὺ τώρα διακηρύσσονταν. Οἱ σπουδαιότερες ἐλληνικὲς ἐφημερίδες εἶδαν τὸ φῶς στὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρηση» στὰ 1910 (πρῶτο φύλλο στὶς 4 Ἀπριλίου 1910) καὶ ἡ «La Tribune des Nationalités», ποὺ πρωτοκυκλοφόρησε στὶς 5 Ἰανουαρίου 1912, ἐφημερίδες ποὺ ἤλθαν νὰ προστεθοῦν στὶς παλαιότερες, ὅπως ὁ «Νεολόγος» καὶ ἡ «Πρόδοος». Στὴ Μακεδονία τὸν ἔθνικό ἀγῶνα εἶχαν ἀναλάβει ἡ «Νέα Ἀλήθεια» καὶ ἡ «Μακεδονία» τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ «Φῶς» τοῦ Μοναστη-

θὸν εἶναι ὡς ἄχαρις καὶ ἀποπνικτικὴ ἀπόπειρα ν' ἀλιεύσῃ εἰς μίαν νεκρὰν θάλασσαν, τῆς ὁποίας ὁ βυθὸς μόνον σσηπότητας ἰχθύς δύναται νὰ ἔχη». Στὸ ἴδιο φύλλο δημοσιεύεται καὶ ὁ οἰκονομικὸς ἀπολογισμὸς τῆς Δημογεροντίας.

1. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 47 (23/5/1910), φ. 49 (6/6/1910), φ. 52 (27/6/1910), φ. 163 (12/8/1912).

2. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 53 (25/4/1910). Παλαιότερα ἡ ἐφημ. «Πύρρος» (φ. 108, 21/5/1905) εἶχε ζητήσει τὴν ἀντικατάσταση τοῦ μητρ. Σωφρονίου μὲ ἄλλον πιὸ «δυναμικόν».

3. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 68 (17/10/1910) καὶ ἐφημ. «Πύρρος», φ. 56 (24/7/1904).

4. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 192 (28/12/1906) καὶ ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 67 (10/10/1910). Κατακρίνεται ἡ στάση τοῦ γυμνασιάρχου τῆς Ζωσιμαίας Γ. Καλούδη.

ρίου καὶ ἡ «Σημαία» τῆς Καβάλας¹. Στὰ Ἰωάννινα, ὕστερα ἀπὸ τὴ μεταπολίτευση τῶν Νεοτούρκων, ἐκδόθησαν δύο ἔφημερίδες, ἡ «Ἡπειρος» μὲ ἐκδότῃ τὸν Γεώργιο Χατζῆ - Πελλερὲν καὶ ἡ «Ἠχώ τῆς Ἡπείρου» ἀπὸ τοὺς Γεωργίτη, Παπαγεωργίου καὶ Χαραλάμπη. Ἀνάλογο μὲ τὸν ἑλληνικὸ ἀγώνα διεξήγαγε καὶ ὁ βουλγαρικὸς Τύπος, ποὺ ἐργάστηκε ὄχι μόνον γιὰ τὴν προβολὴ τῶν ἀπόψεων τῆς χώρας του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ βαλκανικὴ συνεργασία². Ὁ ρόλος αὐτὸς τοῦ Τύπου, ὡς πρωτεργάτῃ τῶν πολιτικῶν καὶ ἐθνικῶν ἀγώνων, δὲν εἶναι καινούργιος στὴν Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, οὔτε ταυτίζεται μὲ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ Συντάγματος. Ἀπὸ τὰ 1860, ὅταν ἐμφανίστηκε ἡ πρώτη ἰδιωτικὴ τουρκικὴ ἔφημερίδα, ἡ δημοσιογραφία ἔπαιξε εὐρὺ ρόλο στὸν ἐπηρεασμὸ τῶν δημόσιων πραγμάτων καὶ στὴν εἰσαγωγὴ νέων ἰδεῶν στὴν αὐτοκρατορία³.

Ὅλες οἱ παραπάνω ἔφημερίδες πρόσφεραν πολὺτιμες ὑπηρεσίες στὴν ὑπεράσπιση καὶ διεθνὴ προβολὴ τῶν δικαιωμάτων τῶν ἐθνοτήτων τῆς αὐτοκρατορίας καὶ τὴ διαφύλαξη τῶν προνομίων τους. Ἡ «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρηση» ἰδρύθηκε ἀπὸ τὸν Γ. Μπούσιο, ποὺ ὀνομαζόταν «ὑπεύθυνος διευθυντής», ἐνῶ ἰδιοκτήτῃς ἦταν ὁ Γ. Θεοχαρεΐδης. Ἡ ἔφημερίδα ἀναγκάστηκε ἀπὸ τὶς τουρκικὲς Ἀρχές νὰ κλείσῃ ἀμύπητες φορὲς καὶ ν’ ἀλλάξῃ ἐπανειλημμένα τίτλο: Ἰσοπολιτεία, Ἐλευθεροτυπία, Τὰ Δίκαια τῶν Ἐθνῶν, Φωνή, Δράσις, Συναδέλφωσις. Ἀδελφὴ τῆς ἔφημερίδα μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ἡ «La Tribune des Nationalités», ποὺ διευθυντὴ εἶχε τὸν Χαρίσιο Βαμβακῆ⁴ καὶ διαχειριστὴ τὸν Δημήτριο Δίγκα, ποὺ καὶ οἱ δύο τους εἶχαν ἐργαστῆ στὴν «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρηση». Ἡ «Tribune» εἶχε ὡς στόχο τὴ διεθνὴ γνώμη, καὶ γι’ αὐτὸ γραφόταν στὰ γαλλικὰ, καὶ ἀπέβλεπε στὴ συνεργασία τῶν λαῶν τῆς αὐτοκρατορίας, ἔχοντας ὡς συνεργάτες προσωπικότητες ἀπὸ ὅλες τὶς ἐθνότητες. Καὶ τὰ δύο αὐτὰ δημοσιογραφικὰ ὄργανα ἀντλοῦσαν τὴ δύναμὴ τους καὶ ἀπὸ τὸ ἐπίσημο ἑλληνικὸ κράτος, ἔπου ὁ Τύπος παρακολουθοῦσε ἄγρυπνα τὶς ἐξελίξεις στὴν Ἀνατολή. Ἰδιαιτέρου ρόλο στὴν προβολὴ τῶν ἐθνικῶν θεμάτων στὸ Ἐξωτερικὸ ἔπαιξε ἡ «Correspondance de l’Agence d’Athènes», ποὺ πρωτοκυκλοφόρησε στὶς 20/1/1911. Μέσα σ’ αὐτὸ τὸ δημοσιογραφικὸ κλίμα κυκλοφόρησαν οἱ δύο Ἡπειρωτικὲς ἔφημερίδες, ποὺ

1. Α. Χ. Χιμουδοπούλου, Ἑλληνισμὸς καὶ Νεότουρκοι, Θεσσαλονίκη 1926, σ. 43, 46, 50.

2. E. Stavelova, L’idée d’un rapprochement balkanique et la presse bourgeoise en Bulgarie (1909-1912), «Études Balkaniques», 1970, 2, σ. 74 κ.έ.

3. Α. D. Zeltjakov, Ὁ τύπος στὴν κοινωνικὴ, πολιτικὴ καὶ πνευματικὴ ζωὴ τῆς Τουρκίας 1729 - 1908, Μόσχα 1972 (ρωσικὰ).

4. Γιὰ τὸν Βαμβακῆ ἔχουμε πρόσφατα ἐκτενὲς βιογραφικὸ σημείωμα: Κ. Παπαθανάση - Μουσιόπουλου, Ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς Δυτικῆς Θράκης ἀπὸ τὸ ἀρχειο τοῦ Χαρισίου Βαμβακῆ, Ἀθῆναι 1975, σ. 13 - 16.

ὡς τοπικούς ἀντιπάλους εἶχαν τὶς τουρκικὲς («Γενῆ Γιανιά», «Γιάνγια Σααδεσί» καὶ «Ἰντιμπάχ»)¹ καὶ τὴν ἀλβανικὴ «Zghim». Δυστυχῶς δὲν σώθηκαν ἀντίτυπα παρὰ μόνο τῆς «Ἡπείρου» (καὶ ἀπὸ τὸ σῶμα ποὺ βρίσκεται στὴν Ε.Η.Μ. λείπουν μερικοὶ ἀριθμοὶ) καὶ μόνο ἔμμεσα μποροῦμε σήμερα νὰ γνωρίζουμε τὸ περιεχόμενο τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Τύπου. Ἀδελφές Ἡπειρωτικὲς ἐφημερίδες τῆς Ἀθήνας ἦταν ὁ «Πύρρος», ὁ «Ἀγών» καὶ ἡ «Φωνὴ τῆς Ἡπείρου».

Ἡ νεοτουρκικὴ κυβέρνησις μετὰ τὸν αὐταρχισμό της καὶ κυρίως μετὰ τὴν ἐμμονή της νὰ ἐπιβάλλῃ τὸν «τουρκισμό» διεύρυνε ἀντὶ νὰ γεφυρώσῃ τὶς πολιτικὰς ἀντιθέσεις καὶ ἰδιαίτερα τὶς διαφορὰς ἀνάμεσα σὲ Τούρκους καὶ στὶς Ἐθνότητες. Ἡ ὑστερόβουλη τουρκικὴ πολιτικὴ φάνηκε ξεκαθάρα στὴν περιοχὴ τῆς Ἡπείρου, ὅπου οἱ Ἀρχεὲς προσπάθησαν νὰ ἐξεγείρουν τὴ μιὰ ἐναντία στὴν ἄλλη Ἐθνότητα καὶ νὰ μεγαλοποιήσουν τὸ Ἀλβανικὸ καὶ τὸ Βλαχικὸ Ζήτημα. Μετὰ τὰ συνέδριά τους τῆς Πρισρένης, τῆς Δίβρας καὶ τοῦ Μοναστηρίου οἱ Ἀλβανοὶ εἶχαν κατορθώσει νὰ ἐπιβληθοῦν ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς παράγοντες τῆς Βαλκανικῆς. Παράλληλα, ἡ πολιτικὴ τῆς Ἰταλίας² καὶ τῆς Αὐστροουγγαρίας ὑπέθαλπε τὴν ἀλβανικὴ ἀδιαλλαξία, δίνοντας ἢ καθε μιὰ ὑποσχέσεις γιὰ μιὰ μεγάλη Ἀλβανία· ὑπῆρχαν ἐξἄλλου οἱ ἀξιώσεις μερικῶν Ἀλβανῶν ποὺ διεκδικοῦσαν τὴν περιοχὴ ὡς τὴν Ἄρτα πρὸς τὸ νότο καὶ τοὺς νομοὺς Κοζάνης καὶ Πιερίας, ὡς τὸν Ἀξιό, πρὸς τὰ ἀνατολικά.³ Οἱ Τούρκοι, καὶ εἰδικὰ ἡ διοίκησις τῆς Ἡπείρου, δὲν πῆραν ἀρνητικὴ θέσις ἀπέναντι στὶς ὑπερβολικὰς ἀλβανικὰς ἀξιώσεις. Μετὰ αὐτὸ τὸ πνεῦμα προωθήθηκαν σ' ἕλες σχεδὸν τὶς δημόσιες θέσεις τοῦ βιλαετιοῦ Ἀλβανοὶ ἢ Τουρκαλβανοὶ καὶ στὶς ἀρχὰς τοῦ 1912 διορίσθηκε βαλῆς ὁ Χασάν Ταχσίν Πασάς, Τουρκαλβανός, ἐνῶ τὸ ἀλβανικὸ δημοσιογραφικὸ ὄργανο, ἡ «Zghim» («Ἀφύπνισι») ὑπερέβαλλε σὲ ἐμπάθεια καὶ αὐτὲς τὶς τουρκικὰς ἐφημερίδες.⁴ Γιὰ τὴν ἀντι-

1. Τὸν Δεκέμβριον 1910 ἡ «Ἰντιμπάχ» ἀνέστειλε τὴν ἐκδοσὴ της, ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 76 (12/12/1910). Τὸν Ἰανουάριον 1912 κυκλοφόρησε ἡ «Γιάνγια Σααδεσί», «Ἡπειρος» (12/2/1912).

2. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ κείμενον τοῦ M. Marchianò, *La politica albanese e gli stati balcanici dal 1897 al 1901*, Trani 1908, ὅπου κατηγοροῦνται οἱ Ἕλληνες ὅτι θέλουν ν' ἀπορροφήσουν τὴν Ἀλβανία. Τὴν ἰταλικὴν καιροσκοπία δείχνει ἡ σκέψις τοῦ V. Mantegazza, *Il Mediterraneo e il suo equilibrio*, Milano 1914. Ἀντίθετα, κατανόησις γιὰ τὶς ἑλληνικὰς ἀπόψεις παρουσιάζει ὁ F. Guicciardini, *Serbia e Grecia in Albania*, «Nuova Antologia», τεύχος 984 (16 Δεκ. 1912), σ. 653-4, ποὺ δέχεται νὰ δοθοῦν οἱ Ἅγιοι Σαράντα στὴν Ἑλλάδα. Γιὰ τὶς ἰταλικὰς ἐνέργειες βλ. ἐφημ. «Ἀγών», φ. 213 (24/5/1907) καὶ Α. Καρατάλη, Ἡ ἰταλικὴ πολιτικὴ ἐν Ἀλβανίᾳ καὶ τοῖς Βαλκανίοις, ἐν Ἀθήναις 1914.

3. A. Ghica, prince, *L'Albanie et la Question d'Orient*, Paris 1908.

4. Στὴν ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 76 (12/12/1910), διαβάζομε ὅτι ἡ «Zghim» στὰ μέσα τοῦ ἔτους εἶχε παῦσι νὰ ἐκδίδεται.

μετώπιση τῶν ἀλβανικῶν σχεδίων διαμορφώθηκαν στοὺς Ἡπειρωτικοὺς ἐλληνοκίτους κύκλους δύο τάσεις: ἡ μιὰ ὑποστήριζε τὴν ἀνένδοτη στάση ἀπέναντι στοὺς Ἀλβανούς, μὲ θεωρητικὸ ἀρχηγὸ κυρίως τὸν Χρηστοβασίλη, καὶ ἡ ἄλλη ἀπέβλεπε σὲ κάποια σύμπραξη μὲ τοὺς Ἀλβανούς, στὸ πλαίσιο κοινῆς ἀντίστασης μπροστὰ στὴν ἰσοπεδωτικὴ νεοτουρκικὴ πολιτικὴ.¹ Τίς ἐπιδιώξεις τῆς δευτέρας ομάδας φανέρωνε καὶ ἡ ἴδρυση Ἀλβανικῆς Ἀδελφότητος («Ἡ Ἐνότης») στὴν Ἀθήνα, πού σύγχρονα σκοπὸ εἶχε καὶ τὴν πνευματικὴ ἀνοδο τοῦ ἀλβανικοῦ στοιχείου.² Οἱ ἴδιοι κύκλοι ἐφτασαν ἀκόμη στὸ σημεῖο νὰ ἐπικρίνουν δημόσια τὸν φόνο τοῦ μητρ. Κορυτσᾶς Φωτίου Καλιπίδη.³ Στὴν ἴδια τὴν Ἡπειρο σθεναρὴ στάση κράτησε ἡ ἐφημ. «Ἡπειρος», πού καθημερινὰ σχεδὸν σχολίαζε τίς ἀλβανικὲς ἐνέργειες.⁴ Τελικὰ, ὅπως ἦταν μοιραῖο, τίς ἀλβανικὲς διεκδικήσεις ἐμελλε νὰ κατευθύνουν καὶ νὰ ὑλοποιήσουν ἐξωβαλκανικὲς Δυνάμεις, μὲ γνώμονα φυσικὰ τὰ δικὰ τους συμφέροντα.

‘Ο ἄλλος ἀντίπαλος πού εἶχε ν’ ἀντιμετώπισε ὁ Ἡπειρωτικὸς Ἑλληνισμὸς ἦταν ἡ ρουμανικὴ προπαγάνδα, πού στόχο της εἶχε τὸν προσεταιρισμὸ τῶν βλαχόφωνων πληθυσμῶν. ‘Ο κίνδυνος κορυφώθηκε ὅταν στὰ 1904 ἰδρύθηκε στὰ Ἰωάννινα τὸ Ρουμανικὸ Προξενεῖο καὶ στὴν ὑπαιθρο ἄρχισαν νὰ περιοδεύουν δάσκαλοι, πού μὲ ποικίλες πιέσεις προσπαθοῦσαν νὰ ἰδρῦσουν σχολεῖα. Οἱ Γιαννιώτες ὑποδέχτηκαν μὲ ἐχθρικὲς διαθέσεις τὸν Ρουμάνο πρόξενο στὴν πόλη τους καὶ προέβησαν σὲ ποικίλες ἐνέργειες σὲ βάρος του.⁵ Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1906 ὁ πρῶτος Ρουμάνος πρόξενος Βραβιλεᾶνος (ὁ Λιβαδεὺς τὸν ἀναφέρει ὡς Badeanu), ὕστερα ἀπὸ δύο μόλις χρόνια παραμονῆς, ἐφευγε ἀπὸ τὴν πόλη, γιὰτὶ (ὅπως λέγει ἡ ἐφημ. «Ἡπειρος»⁶) «εἶχε τὴν εἰλικρίνειαν

1. Τίς φιλοαλβανικὲς, θὰ λέγαμε, ἀπόψεις προπαγάνδιζε ἡ ἐφημ. «Πύρρος». (βλ. π.χ. φ. 54 (8/5/1904) καὶ φ. 104 (22/4/1905), ὅπου δημοσιεύεται μήνυση κατὰ τοῦ Χρηστοβασίλη. Ἀπὸ ἀλβανικῆς πλευρᾶς δὲν εἶναι λίγοι καὶ ἐκεῖνοι πού δέχονται τὴ σύμπραξη μὲ τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ὁ Λεόντιος Λεοντίου καὶ ὁ W a s s a E f f e n d i, fonctionnaire chrétien albanais, La verité sur l’Albanie et les Albanais. Étude historique et critique, Paris 1879.

2. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 89 (8/1/1905).

3. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 179 (28/9/1906). Γιὰ τὸν φόνο βλ. τὸ φυλλάδιο: Αὐθεντικὴ ἐκθεση περὶ τῶν ἐν Κορυτσᾷ θλιβερῶν γεγονότων κατὰ Σεπτέμβριον 1906 (στὸ τέλος: ἐν Κορυτσᾷ τῇ 17 Σεπτεμβρίου 1906).

4. Δειγματοληπτικὰ, ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 6(9/8/1909), φ. 7 (16/8/1909), φ. 92 (3/4/1911), φ. 94 (17/4/1911), φ. 115 (11/9/1911), φ. 161 (29/7/1912), φ. 164 (19/8/1912). Βλ. ἀκόμη «Correspondance de l’Agence d’Athènes», φ. 9 (18/2/1911). Γιὰ τὸ Ἀλβανικὸ Ζήτημα βλ. τὴν πρόσφατη ἐργασία τοῦ Β. K o n d i s, Greece and Albania 1908-1914, Thessaloniki 1976, ὅπου ὅλη ἡ προηγούμενη βιβλιογραφία.

5. Α. Λ ι β α δ ἔ ω ς, Τὸ Ἡπειρωτικὸν Κομιτᾶτον, σ. 22-29.

6. Φύλλο 62 (2/6/1906). ‘Ο Βραβιλεᾶνος ἴσως εἶναι ὁ ἴδιος μὲ τὸν συγγραφέα C. N. B u r i l e a n u, I Romeni di Albania, Bologna 1912, πού εἶναι θερμὸς προπαγανδιστὴς τοῦ «ρουμανισμοῦ».

νά υποστηρίξει παρά τῇ κυβερνήσει του ὅτι ἀδίκως δαπανᾷ διὰ τὸν προσηλυτισμὸν τῶν Κουτσοβλάχων, οἱ ὁποῖοι εἶναι φανατικοὶ "Ἕλληνες". Ὁ ἐθνικὸς ἀγῶνας κρίθηκε ὡστόσο γύρω ἀπὸ τὴν ἴδρυση σχολείων, ὅπου θὰ φοιτοῦσαν βλαχόπαιδες γιὰ νὰ διδαχθοῦν τῇ ρουμανικῇ. Οἱ προσπάθειες τῶν Ρουμάνων στράφηκαν στὸν προσεταιρισμὸ τῶν χωριῶν Βωβοῦσα, Τσερνέσι (Ἐλατοχώρι), Λάιστα, Παλαιοχώρι, Λεσνίτσα, (Βρυσοχώρι) Ντομπρίνοβο, (Ἡλιοχώρι) Ντρεστενίκο (Τρίστενο), Γρεβενίτη, Δραγάι (Καστανώνας), Φλαμπουράκι, Συρράκο καὶ Μέτσοβο.¹ Στὰ 1905 ἡ Ὀθωμανικὴ Κυβέρνηση ὑπολόγιζε σὲ 106 τοὺς μαθητὲς τῶν ρουμανικῶν σχολείων, ἐνῶ ἡ Μητρόπολη Ἰωαννίνων ἔδινε τὸν ἀριθμὸ 70 μαθητῶν.² Τελικὰ, μόνο στῆ Βωβοῦσα οἱ Ρουμάνοι κατάφεραν νὰ πάρουν στὰ χέρια τους τὴν κοινότητα,³ ἐνῶ στὶς ἄλλες περιοχὲς ἡ ἀποτυχία τους ἦταν παταγώδης. Στὸ γεγονός αὐτὸ συνέβαλαν τόσο ἡ σθεναρὴ ἀντίσταση τῶν ἴδιων τῶν Κουτσοβλάχων ὅσο καὶ ἡ σωστὴ ἀντιμετώπιση τοῦ ζητήματος ἀπὸ τοὺς Ἡπειρωτικούς παράγοντες.⁴

Τέλος, ὁ καθαρὰ «σωβινιστικὸς» χαρακτήρας τῆς νεοτουρκικῆς πολιτικῆς φάνηκε περισσότερο μὲ τὰ κατασταλτικὰ μέτρα πού στὰ χρόνια αὐτὰ τέθηκαν σ' ἐφαρμογή. Τὸ Νοέμβριο τοῦ 1909 ἔφθασαν στὸ Κουτσελιὸ τῶν Ἰωαννίνων 200 Τοῦρκοι ἀπὸ τὴ Βοσνία, ὅπου ἡ ὀθωμανικὴ κυριαρχία εἶχε ἀρχίσει νὰ κλονίζεται, καὶ ἐγκαταστάθηκαν στὸ κτῆμα Κολωνιάτι.⁵ Αὐτὴ ἡ ἐνέργεια ἦταν μέρος ἐνὸς εὐρύτερου κυβερνητικοῦ σχεδίου, πού προέβλεπε πυκνὸ ἐποικισμὸ Τούρκων στὴν περιοχὴ Πρέβεζας - Φιλιπιάδας, ὥστε νὰ διακοπῇ ἡ συνέχεια τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου κατὰ μῆκος τῆς συνοριακῆς γραμμῆς μὲ τὴν Ἑλλάδα.⁶ Ἰδιους στόχους, ἀνθελληνικούς, εἶχε καὶ ἡ προσπάθεια νὰ μετατραποῦν ἐνεήγητα χωριά ἀπὸ κυβερνητικὰ (ιμλιάκια) σὲ αυτοκρατορικὰ (τσιφλίκια), ὅπως μᾶς ἀναφέρουν οἱ ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ χρονολογεῖται ἀπὸ τὰ 1904, ὅταν ὁ τότε Γενικὸς Διοικητῆς

1. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 63 (10/7/1904).

2. Ἀναλυτικά: Ἰωάννινα: '65-45, Βωβοῦσα 25 - 27 (15 ἄρρενες 12 θήλειες), Φούρκα 16 (8 ἄρρενες+8 θήλειες) - 8 μαθητὲς.

3. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 223 (2/8/1907).

4. Δὲν εἶναι λίγοι οἱ ξένοι πού θεωροῦν τοὺς Κουτσοβλάχους ὡς Ἕλληνες, Μ. K e b e d g y, Le conflit gréco-roumain, Bruxelles 1906. Ἀκόμη, Γ. Ο ἰ κ ο ν ὀ μ ο υ, Λίγα συμπληρωματικὰ στὴν ἀντίδραση τῶν Ἡπειρωτῶν στῆ ρουμανικὴ προπαγάνδα, «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια» 7 (1960), σ. 284-287 - Σ. Μ π ὄ γ κ α, Ἡ ἀντίδραση τῶν Ἡπειρωτῶν στῆ ρουμανικὴ προπαγάνδα, ibidem, σ. 112-117.

Βλ. ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 41 (11/4/1910), φ. 43 (25/4/1910), φ. 85 (13/2/1911), φ. 125 (20/11/1911), φ. 157 (1/7/1912). Ὅλος ὁ Τύπος τῆς ἐποχῆς ἀσχολεῖται σχεδὸν καθημερινὰ μὲ τὴ ρουμανικὴ προπαγάνδα.

5. Ἐφημ. «Ἀγών», φ. 481 (5/11/1909).

6. Πρώτη προσπάθεια ἐγινε στὰ 1907, ἐφημ. «Πύρρος», φ. 226 (16/8/1907), καὶ μιὰ ἄλλη στὰ 1909, ἐφημ. «Ἀγών», φ. 474 (17/9/1909).

τῆς Ἡπείρου Ὁσμὰν θέλησε νὰ πουλήσῃ μεγάλες περιοχές, στὶς ὁποῖες περιλαμβάνονταν καὶ χωριά, σὲ δημοπρασία. Οἱ ντόπιοι κάτοικοι θέλησαν ν' ἀγοράσουν τὶς ἐκτάσεις αὐτές, ἀλλὰ οἱ Τοῦρκοι ἀντέδρασαν (ἴσως τότε κατηγορήθηκε καὶ ὁ Ὁσμὰν ὡς φιλοχριστιανὸς) καὶ στὰ 1907 τέθηκε σ' ἐφαρμογὴ τὸ σχέδιο τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν κτημάτων ὡς τσιφλικιῶν.¹ Ἡ νέα κατάστασις ἦταν ἰδιαίτερα καταστρεπτικὴ γιὰ τοὺς χωρικοὺς, ποὺ ἀπὸ ἐλεύθεροι ἐνοικιαστῆς μεταβάλλονταν σὲ δουλοπαροίκους.² Ἀκόμη, οἱ Τοῦρκοι σκόπευαν νὰ ἐκδιώξουν τοὺς κατοίκους (ποὺ ἦταν χριστιανοὶ) καὶ νὰ φέρουν ἐποίκους Τοῦρκους. Παράλληλα, μὲ ἄλλες πρωτοβουλίες τῶν τοπικῶν Ἀρχῶν κτήματα ἐκκλησιαστικὰ (βακουφικὰ) ἄρχισαν νὰ χαρακτηρίζονται ὡς τσιφλίκια καὶ νὰ ἐκδιώκονται οἱ χωρικοί.³

Ἄλλες ἀπόπειρες γιὰ τὸν ἀφελληνισμὸ τῆς Ἡπείρου ἦταν: ἡ πρόσκαιρη ἀπαγόρευσις νὰ χρησιμοποιεῖται ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα στὶς δημόσιες ὑπηρεσίες,⁴ ἡ καταγγελία 86 Τουρκογιαννιωτῶν ὅτι δῆθεν οἱ Ἕλληνες προετοιμαζαν

1. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 213 (24/5/1907): «*Εγνώσθη ὅθεν ὅτι τὰ εἰς τὰς περιφερείας Ἰωαννίνων, Πωγωνίου καὶ Κονίτης εὐρισκόμενα 82 ἱμυάκια ἠγοράσθησαν παρὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Σουλτάνου, ὅστις ἀπέστειλε 3 κερουίδες, οἵτινες καὶ ἀφίκοντο διὰ τὴν καταγραφήν αὐτῶν καὶ συγχρόνως ἐπιμεληθῶσιν διὰ τὴν καλλιέργειαν αὐτῶν.*»

2. Ἐφημ. «Ἀγών», φ. τῆς 23/8/1907, ἔπου ἀναφέρονται τὰ νέα μέτρα: (1) Ὅστις τῶν κατοίκων καλλιεργεῖ ὀλιγώτερον τῶν 20 στρεμμάτων θὰ πληρώσῃ ἐνοίκιον καὶ δι' αὐτὰς τὰς οἰκίας ἰδίᾳ δαπάνῃ οἰκοδομηθείσας. 2) Μαγαζεῖα καὶ ἐργαστήρια τοῦ χωρίου θὰ πληρώνωσιν ἐνοίκιον. 3) Δι' ὅσα παραγεῖ ἡ γῆ διὰ καλλιέργειας θὰ πληρώνωσι 330/ο, διὰ τὰ φυόμενα αὐτομάτως 500/ο. 4) Τὰ μεγάλα κτήνη ἵπποι, φορβάδες, ἡμίονοι, βόες, ἀγελάδες κτλ. θὰ πληρώνωσι δέκα γρόσια κατὰ κεφαλὴν, τὰ δὲ μικρὰ δηλ. πρόβατα, αἴγες πρὸς 2 γρόσια. Ἡ ἔναρξις τῆς ἐπιβολῆς τοῦ νέου τοῦτου συστήματος ἐγένετο ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν μεθόριον γραμμὴν κυβερνητικῶν κτημάτων τῶν Κατσανοχωρίων (Αουζέτσι κλπ.). Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 48 (30/5/1910), φ. 51 (20/6/1910).

3. Ἐφημ. «Ἀγών», φ. 438 (18/10/1907). «*Ἀπὸ τὴν Πρέβεζα. Ἡ διεύθυνσις τῶν Ἀυτοκρατορικῶν κτημάτων προέβη εἰς νέα μέτρα ἐπὶ τῶν ὑπὸ τὴν διοίκησίν της τσιφλικίων: Ἀρνεῖται τὴν βακουφικὴν ἰδιότητα τῶν πλείστων ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων, ἐξ ὧν διετηροῦντο μέχρι τοῦδε αἱ ἐκκλησίαι καὶ σχολαὶ τῶν κοινοτήτων, τὴν μεγαλυτέραν δὲ δυσμένειαν ἐπὶ τοῦ παρόντος δεῖκνυει εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς μύλους. Ἡ κοινότης Ζώριστας εἶχε δύο μύλους νεοτροπιβῆς καὶ μαντέια εἰς θέσιν «Βερόλο», δυνάμει μπουγιουροδίου τοῦ Τεπελενλή Ἀλῆ Πασᾶ, τοῦ ὡς γνωστὸν ἀθθαίρετος μεταβαλόντος καὶ τοῦτο τὸ χωρίον μετὰ τῶν λοιπῶν εἰς τσιφλίκιον. Οἱ μῦλοι οὗτοι ἐκίνησαν τὴν φιλοκτημοσύνην τοῦ ἐνταῦθα διευθυντοῦ μερᾶλῃ Ἀλῆ Ριζᾶ μίπῃ πρὸ πολλοῦ. Πρὸ 15 ἡμερῶν μεταβάς οὗτος εἰς Φιλιππιάδα διῆλθεν ἐκεῖθεν καὶ προσεκάλεσε τοὺς μονχαροδημογέροντας Ζώριστας...». Βλ. ἀκόμη ἔφημ. «Πύρρος», φ. 241 (29/11/1907). Τόσο ὁ μητρ. Βελλᾶς ὅσο καὶ οἱ κοινότητες διαμαρτυρήθηκαν στὸ Οἰκ. Πατριαρχεῖο (ἔφημ. «Πύρρος», φ. 231, 20/9/1907, καὶ ἔφημ. «Ἡπειρος», φ. 76, 12/12/1910).*

4. Οἱ Γιαννιώτες Ἕλληνες ζήτησαν ἀπὸ τὸν Τοῦρκο Γεν. Διοικητὴ νὰ ἐκδίδονται τὰ ἔγγραφα τῆς Διοικήσεως καὶ στὶς δυὸ γλῶσσες, ἔφημ. «Ἡπειρος» φ. 67 (10/10/1910), φ. 104 (26/6/1911), «Correspondance de l'Agence d'Athènes», φ. 40 (13 Ἰουνίου 1911).

ἐπανάσταση¹ καὶ συγκέντρωναν ὅπλα καὶ ἡ ὑπόθαψη τουρκοαλβανικῶν συμμοριῶν ποῦ τρομοκρατοῦσαν ὑπαιθρο καὶ πόλεις.² Μὲ τὸ πρόσχημα ἐξάλλου ἐνὸς νέου νόμου «Περὶ ληστανταρσίας» δίνονταν μεγάλες ἐξουσίες στὴν Ἀστυνομία, ὥστε τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1909 νὰ βρίσκωνται στὶς φυλακὲς 782 ἄτομα, ποῦ οὐσιαστικά ἦταν πολιτικοὶ κρατούμενοι. Καὶ μὲ τὴ δευτέρη ἐπέτειο τοῦ Συντάγματος, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1910, ἡ Ἡπειρος ἐξαιρέθηκε ἀπὸ τὴ χορήγηση ἀμνηστίας στοὺς ἴδιους φυλακισμένους.³ Ἀκόμη, ἡ στρατεύση τῶν χριστιανῶν, σύμφωνα μὲ ὅσα προνοοῦσε τὸ Σύνταγμα, ἀπὸ προνόμιο μεταβλήθηκε σὲ μέσο καταπίσεως.⁴ Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1909 ἄρχισε στὰ Ἰωάννινα ἡ στρατολογία, ποῦ ἀπέδωσε 720 χριστιανούς (ἀπὸ τοὺς 950 ποῦ εἶχαν καταγραφεῖ) καὶ 120 Ἰσραηλίτες (ἀπὸ τοὺς 350 προβλεπόμενους).⁵ Ἄν καὶ ἡ ἐφημ. «Ἡπειρος» καὶ οἱ ἐλληνικὲς Ἀρχές ὑποστήριζαν τὴν προσέλευση τῶν νέων, δὲν ἦταν λίγοι ἐκεῖνοι ποῦ διέφευγαν στὸ Ἐξωτερικό, γιὰ τὸ Ἰουρκοὶ δὲν σέβονταν οὔτε τὴ γλώσσα οὔτε τὴ θρησκεία τῶν στρατιωτῶν.⁶ Τέλος, οἱ ἐκλογές γιὰ τὴν ἀνάδειξη βουλευτῶν ἔδωσαν τὴν ἀφορμὴ νὰ ἐκδηλωθοῦν πολλὲς βιαιότητες ἀπὸ ομάδες ἢ ἄτομα, ἀλλὰ καὶ νὰ γίνουν νομικὲς παραβάσεις ἀπὸ τὶς Ἀρχές. Τόσο ἓνα φυλλάδιο ποῦ ἀναφέρεται στὶς παραβιάσεις τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1908,⁷ ὅσο καὶ ἄλλα στοιχεῖα γιὰ τὶς ἐκλογές τοῦ 1912, μᾶς πείθουν ὅτι ὑπῆρξε προγραμματισμένη θέληση τῶν Τουρκοῦν γιὰ ἀλλοίωση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βουλευτῶν σὲ βᾶρος τῶν χριστιανῶν.⁸

Ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς ἡ ἐπικίνδυνη κατάσταση ἀντιμετωπίστηκε ἀπὸ τὶς τοπικὲς Ἀρχές, τὸν μητροπολίτη, τοὺς βουλευτὲς Δ. Κίγκα καὶ Κ. Σούρλα, τὸν Τύπο καὶ γενικὰ ἀπὸ τοὺς πιὸ θαρραλέους κατοίκους πόλεων καὶ ὑπαίθρου, ποῦ ἐκφράστηκαν κυρίως μέσα ἀπὸ τὴν Ἡπειρωτικὴ Ἐταιρία, ἢ Ἡπειρωτικὸ Κομιτάτο. Ἡ ἐθνικὴ αὐτὴ ὀργάνωση, ἔχοντας ὡς καθοδηγητικὸ

1. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 30 (24/1/1910), φ. 35 (28/2/1910), φ. 65 (26/9/1910), φ. 70 (31/10/1910), φ. 125 (20/11/1911).

2. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 66 (31/7/1904), ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 34 (21/2/1910), φ. 40 (4/4/1910), φ. 62 (5/9/1910), φ. 65 (26/9/1910), φ. 125 (4/12/1911), φ. 128 (11/12/1911).

3. Ἐφημ. «Ἀγών», φ. 487 (17/12/1909), ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 56 (25/7/1910) καὶ φ. 28 (10/1/1910), ὅπου κατηγορεῖται ἡ Ἀστυνομία ὅτι συνεργάζεται μὲ «καθάρματα».

4. Γιὰ τὴ στρατεύση βλ. γενικὰ περ. «Ἐλληνισμός» 12 (1909), σ. 622-629.

5. Ἐφημ. «Ἀγών», φ. 475 (24/9/1909).

6. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 11 (13/9/1909), φ. 19 (8/11/1909), ἐφημ. «Ἀγών», φ. 548 (3/3/1911). Ἡ «Ἡπειρος» εἶχε γράψει ὅτι ἀνακλήθηκε τὸ διάταγμα γιὰ τὴν στρατεύση καὶ διώχτηκε ἀπὸ τὶς Ἀρχές, ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 21 (22/11/1909)· γιὰ τὴν ψευδὴ αὐτὴ εἶδηση δὲν εὐθυνόταν ἡ ἐφημερίδα.

7. Les Elections en Turquie. Comment le gouvernement ottoman a falsifié le scrutin, Le Caire 1912, σ. 46.

8. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 139 (26/2/1912) - Ρ. Κ α ρ ἄ ν τ ζ α λ η, Συμβολὴ τῆς Ἐκκλησίας, σ. 350 κ.έ.

κέντρο τὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο, ἐξόπλισε ἑλληνικὲς ἀνταρτικὲς ὁμάδες, βοήθησε στὴν ἐξυγίανση τῶν κοινοτικῶν καὶ ἐκπαιδευτικῶν πραγμάτων καὶ προσέφερε ἀποτελεσματικὴ βοήθεια κατὰ τὴν πολιορκία τῶν Ἰωαννίνων.¹ Μᾶς προξενεῖ σήμερα κατάπληξη τὸ θάρρος ποὺ ἔδειξε στὶς δύσκολες περιστάσεις ὁ Γεώργιος Χατζῆς, ποὺ κάθε μέρα ἀπὸ τὶς στήλες τῆς «Ἡπείρου» δὲν ἔπαυσε νὰ καυτηριάζη τὰ κάθε λογῆς μέτρα τῶν Τούρκων, ποὺ παρέβαιναν τὸ ἴδιο τὸ Σύνταγμα.² Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς σύρθηκε στὸ δικαστήριο ἐπανελημμένα καὶ ἡ ἄλωση τῶν Ἰωαννίνων τὸν βρῆκε μελλοθάνατο.³ Τὸ πνεῦμα τῆς ἐθνικῆς ἐγρήγορης ποὺ ἐπικρατοῦσε τότε δείχνει ἀκόμη τὸ ψήφισμα ποὺ ἑκατὸ χριστιανοὶ ἀντιπρόσωποι τῶν καζάδων τοῦ Βιλαετιοῦ τῶν Ἰωαννίνων ἔστειλαν στὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ 1911 στὸν Μεγάλο Βεζύρη. Στὸ κείμενο αὐτὸ ζητεῖται ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἰσοπολιτείας γιὰ ὅλες τὶς Ἐθνότητες.⁴ Γιὰ τὴν καλύτερη ἀντιμετώπιση τῆς κατάστασης στὴν Ἡπειρο ἔγιναν ἀπὸ τοὺς Ἡπειρωτὲς τῆς διασπορᾶς διάφορες προτάσεις: Νὰ συσταθῆ σωματεῖο, ποὺ μὲ τὴ βοήθεια τῶν πλούσιων Ζαγορισίων θὰ ἐξοπλίση σῶμα μὲ δύναμη εἰκοσι ἀνδρῶν γιὰ τὴ φύλαξη τῶν χωριῶν τοῦ Ζαγορίου⁵, νὰ ἐνωθοῦν τὰ Ἡπειρωτικὰ σωματεῖα σὲ Πανηπειρωτικὴ Ἐνωσὴ μὲ πρόεδρο τὸν Φιλ. Φιλίππου,⁶ νὰ δημιουργηθῆ «Ταμεῖο Ἀμύνης» τῶν Ἡπειρωτῶν.⁷ Τελειώνοντας, θὰ ἦταν ἄδικο νὰ μὴ μνημονευθοῦν δύο καλοπροαίρετες προσπάθειες τῶν τουρκικῶν κυβερνητικῶν κύκλων, ποὺ ὀφείλονταν περισσότερο σὲ εὐνοϊκὲς συγκυρίες καὶ σὲ μεμονωμένα ἄτομα: Ἡ ληστεία στὸν καζᾶ τοῦ Δελβίνου περιορίστηκε στὰ 1906 χάρη στὴν ἀναδιοργάνωση τῆς τοπικῆς δικαστικῆς ὑπηρεσίας ἀπὸ τὸν «πρόεδρο τοῦ ποινικοῦ τμήματος» τοῦ καζᾶ Ἰμπραήμ

1. Γιὰ τὴν πολιορκία τῶν Ἰωαννίνων ἡ πρόσφατη ἐργασία τῆς Ε. Νικολαΐδου, Τὸ ἀρχεῖο Ἰωάννου Λάππα καὶ Ἀντιγόνης Τζαβέλλα (1912-1913) καὶ ἡ ἀπελευθέρωση τῶν Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα 1975.

2. Ὁ Γ. Χατζῆς γεννήθηκε στὰ Γιάννινα στὰ 1881. Ὁ πατέρας του Δημήτριος ἦταν προϊστάμενος (ἀρχισυνθέτης) τοῦ ἑλληνικοῦ τμήματος τοῦ νομαρχιακοῦ τυπογραφείου (ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 34, 21 /2/1910). Ὁ ἴδιος δὲν κατόρθωσε νὰ τελειώσῃ τὴν Ἰατρικὴ Σχολὴ τῆς Ἀθῆνας καὶ διορίστηκε δάσκαλος στὴ Βούρμπιανη (μὲ τὶς γνώσεις προφανῶς τοῦ Γυμνασίου). Π. Φάντη, Γεώργιος Χατζῆς - Πελλερὲν, «Ἡπειρωτικὴ Ἔστια» 2 (1953), σ. 616-627, 740-750 καὶ στὸ περ. «Ἡ Δωδώνη», 1 (1959-60), σ. 500-501.

3. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 485 (3/12/1909), διώχτηκε γιὰ διάδοση «ψευδῶν» εἰδήσεων, ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 147 (29/4/1912), φ. 153 (3/6/1912), καταδικάστηκε σὲ ἓνα μῆνα φυλακῆ καὶ σὲ εἴκοσι λίρες πρόστιμο.

4. «Correspondance de l'Agence d'Athènes», φ. 55 (4/8/1911) καὶ «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρησης», ἔτος β', ἀρ. 62 (24/7/1911).

5. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 160 (18/5/1906). Θὰ σχηματιζόταν κεφάλαιο 500 λιρῶν καὶ θὰ καλοῦνταν οἱ φυγόμενοι ὄπλαρχηγοὶ Θεοδόσης καὶ Σάββας.

6. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 208 (19/4/1907).

7. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 227 (23/8/1907).

Ἐφέντη¹ καὶ στὰ 1909 ἔφθασε στὰ Ἰωάννινα ὁ Ἄγγλος ταγματάρχης Nicol, γιὰ ν' ἀναδιοργανώσῃ τὴν ἐκεῖ Σχολὴ Χωροφυλακῆς. Ὁ Nicol παρέμεινε δυὸ χρόνια στὴν πόλιν καί, ὅταν ἀποχωροῦσε, ἡ δύναμη τῆς Χωροφυλακῆς ἐπρόκειτο ν' αὐξήθῃ ἀπὸ 1.000 σὲ 1.900 ἄνδρες, γιὰ τοὺς 160 σταθμοὺς τοῦ βιλαετιοῦ.²

Ἦστερα ἀπὸ ὅλα ὅσα ἀναφέραμε παραπάνω νομίζομε ὅτι ἔγινε σαφὲς πὼς ἡ κατάστασις πού ἐπικρατοῦσε στὴν Ἠπειρο στὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τοὺς Βαλκανικοὺς Πολέμους δὲν ἦταν ἀπὸ τὶς εὐτυχέστερες τῆς ἱστορίας τῆς περιοχῆς. Ἡ Ἠπειρος ἀποτελοῦσε τὸ πιὸ ἀπομονωμένο δυτικὸ τμῆμα τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, πού τώρα πιά εἶχε χάσει μεγάλο μέρος ἀπὸ τὶς κτήσεις τῆς καὶ εἶχε περιοριστῆ στὴν Τριπολίτιδα (ἀπὸ τὴ Β. Ἀφρική), στὴν Σαουδικὴ Ἀραβία, Ἰεμένη, Μεσοποταμία καὶ Παλαιστίνη (ἀπὸ τὴν Μέση Ἀνατολή) καὶ στὴ Μικρὰ Ἀσία, τὴ Θράκη, τὴ Μακεδονία, τὴν Ἠπειρο καὶ τὴν Ἀλβανία (ἀπὸ τὶς εὐρωπαϊκὲς περιοχές). Φυσικὰ ἡ Ἠπειρος δὲν ἔχει μεγάλες γόνιμες πεδιάδες οὔτε ἀποτελεῖ συγκοινωνιακὸ κόμβο οὔτε διαθέτει πλούσιο ὑπέδαφος, ὥστε νὰ προσελκύσῃ τὴν ἰδιαίτερη προσοχή. Πρόκειται γιὰ περιοχὴ ὅπου οἱ κάτοικοι πρέπει ὅπωςδῆποτε νὰ ἐργαστοῦν σκληρά, γιὰ νὰ ἀξιοποιήσουν τὶς δυνατότητες τῆς γῆς. Στὰ ὅρια λοιπὸν μιᾶς αὐτοκρατορίας πού κατέρρεε, οἱ Ἠπειρώτες δὲν μποροῦσαν νὰ περιμένουν πολλὰ πράγματα ἀπὸ τὴν κεντρικὴ κυβέρνησις, κυρίως ἐπενδυτικὰς πρωτοβουλίας. Τὴ δυσμενῆ οἰκονομικὴν κατάστασιν ἐπιδεινῶνε τώρα καὶ ἡ πολιτικὴ ἀστάθεια καὶ οἱ ποικίλες καταπιέσεις. Ὡστόσο, παρ' ὅλες αὐτὰς τὶς δυσκολίας ὁ Ἠπειρωτικὸς Ἑλληνισμὸς, ἐπειδὴ γνώριζε ὅτι ἡ προσφυγὴ στὰ ὅπλα ἔπρεπε νὰ παραμείνῃ τὸ ἔσχατο μέσο, προσπάθησε καὶ πέτυχε νὰ δείξῃ αὐτοσυγκράτησις καὶ ὑπομονή, προσβλέποντας στὴ συμφιλίωσιν καὶ στὴν ἰσοπολιτεία μὲ τὶς δυὸ σύνοικες Ἐθνότητες, τοὺς Ἀλβανοὺς καὶ τοὺς Τούρκους. Χαρακτηριστικὴ στὸ θέμα αὐτὸ ἦταν ἡ ἀρθρογραφία τοῦ τοπικοῦ Τύπου, πού δὲν ἀπέριπτε κάθε προσπάθεια συνδιαλλαγῆς, ἔδειχνε κατανόησιν στὶς ἀδυναμίας τῆς Αὐτοκρατορίας, ἐπισήμαινε τοὺς τρόπους πού θὰ καθιστοῦσαν δυνατὴ τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ βιλαετιοῦ. Χαρακτηριστικὰ ὁ Γ. Χατζῆς γράφει: «Δὲν εἶνέ τι νέον, οὐδ' ἄπαξ διακηρυχθέν, νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅτι ἡ γνώμη τοῦ ἑλληνορθοδόξου στοιχείου εἶνε μία: ὅτι τὸ μεγαλεῖον τούτου καὶ ἡ ὑπαρξις τού-

1. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 186 (16/11/1906).

2. Ἐφημ. «Πύρρος», φ. 469 (13/8/1909) καὶ ἔφημ. «Ἠπειρος», φ. 89 (13/3/1911).

Στὰ χρόνια αὐτὰ νομάρχες (βαλῆδες) Ἰωαννίνων χρημάτισαν: Ὁσμάν Πασάς (1897-1906), Σεῖφουλλάχ Πασάς (1907), Χιμῆ Πασάς (τέλη 1907-1909), Μουσταφάς Ζιχνῆ Πασάς (τέλη 1909-1912), Μεχμέτ Ἀλῆ Ριζᾶ Βέης (Ἰαν. 1912), Τραχσίν Πασάς (Αὔγ. 1912).

του στηρίζεται εἰς τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν ὑπαρξιν μιᾶς μεγάλης Τουρκίας». ¹

Ἡ πολιτικὴ ὁμως τῶν Νεοτούρκων ἐπιτάχυνε τὴ ρῆξιν στὰ Βαλκάνια καὶ οἱ ἐλπίδες τῶν Ἐθνοτῆτων γιὰ ὁμαλὴ διευθέτησιν τῶν προβλημάτων διαψεύστηκαν. ² Περισσότερο ὀδυνηρὴ ὑπῆρξε ἡ ἐμπειρία τῶν Ἡπειρωτῶν, ποὺ εἶδαν νὰ παίρνη κατεύθυνση ἀντίθετη πρὸς τὰ ἀληθινὰ συμφέροντα ἔθνου τοῦ τόπου τὸ πολιτικὸ πρόβλημα, νὰ διασπᾶται ἡ φυσικογεωγραφικὴ ἐνότητα τοῦ χώρου καὶ νὰ παραμένῃ ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους ὑπολογισμοῦ τμήμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μποροῦμε πάντως νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἡ ἑλληνικὴ στρατιωτικὴ νίκη ἀποσόβησε ὄχι μόνον καταστάσεις ἐπικίνδυνες γιὰ τὸν Ἑλληνισμό, ἀλλὰ συνέβαλε καὶ στὴν ἐκκαθάριση ἐθνολογικῶν ἐκκρεμοτήτων, πράγμα ποὺ βοήθησε καὶ τοὺς Ἀλβανούς. Οἱ θέσεις ποὺ οἱ Ἑλληνες Ἡπειρωτῆτες ὑποστήριζαν στὴν πλειοψηφία τους ἀποδεικνύουν ἐθνικὸ ἀλτρουισμό καὶ διαυγὴ σκέψιν γιὰ τὴ λύσιν τῶν τοπικῶν κοινωνικῶν προβλημάτων. Γιατὶ δὲν ὑπῆρξαν αὐτοὶ ἀλλὰ οἱ γείτονες ποὺ προκάλεσαν καὶ ἐπέφεραν τὴ ρῆξιν, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ ἡ συναίσθησις τοῦ δικίου καὶ τῆς ἀξιοπρέπειας ἦταν ἐκείνη ποὺ ὀδήγησε τοὺς Ἑλληνες Ἡπειρωτῆτες στὴν ἐνεργὸ ἀντίστασιν. Ὡς συμπέρασμα ὅλων ὧσων εἶπαμε παραπάνω, ἀλλὰ καὶ ὡς κατακλείδα τῆς μελέτης μας μεταφέρομε ἀπόσπασμα ἀπὸ ἄρθρο τοῦ Γ. Χατζῆ, ποὺ ἀποδίδει, νομίζομε, καὶ τὴν ἀγωνίαν καὶ τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς, καθὼς ἐπίσης καθεπτρίζει τὰ πραγματικὰ αἰσθήματα τῶν τότε Ἡπειρωτῶν: «*Εἶνε κοῖμα νὰ ζῆ κανεὶς εἰς τόσον παρθένον, ἀνεκμετάλλετον καὶ πλουσίαν πατρίδα... νὰ ζῆ κανεὶς εἰς ἔδαφος δυνάμενον νὰ διαθρέψῃ καὶ τὴν Θεσσαλίαν ὅλην, ὅμως ἐν τῷ μέσῳ ἤδη τοῦ ἐνιαυτοῦ λιμῶντων τὸ ἴδιον. Εἶναι κοῖμα νὰ ζῆ κανεὶς εἰς πατρίδα πολιτῶν ἐργατικῶν, τιμίων, νομιμοταγῶν καὶ φιλοπροσόδων, ὧν ἡ ἐργασία ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι ἤθελεν εἶσθαι θησαυρός, καὶ ὅμως οἱ πολῖται ἐκπατρισμένοι νὰ τὴν καθιστῶσιν ἔρημον καὶ λείψανδρον... Καὶ εἶνε κοῖμα ἀκόμη, τῶν κριμάτων ὅλων βαρύτερον, ἀντὶ διαρκῶς τὸ ἄροτρον νὰ ὀδεύῃ ἤρημον καὶ εὐλογημένον ἐπὶ τῆς γῆς ταύτης τῆς ἀγαπητῆς, ἐπὶ τοιοῦτου ἐδάφους αὐθαίρετα ὄπλα νὰ περιφέρονται ἐγκληματοῦντα καὶ κλπὸς πυρίτιδος νὰ μολύνῃ τὸν τίμον ἀέρα*». ³ Ὁ Χατζῆς ἔβλεπε πολὺ σωστά τὴν ἐξέλιξιν καὶ τὴ λύσιν τοῦ πολιτικοῦ προβλήματος τῶν Ἐθνοτῆτων στὸ πλέγμα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ ξένων, ἐξωβαλκανικῶν, Δυνάμεων.

1. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 134 (22/1/1912) καὶ φ. 159 (15/7/1912), ὅπου ὀμιλεῖ μὲ τὸ ἴδιο πνεῦμα.

2. Τίς πολιτικὲς ζυμώσεις τῶν χρόνων αὐτῶν, ὡς καὶ τίς ποικίλες φάσεις τοῦ Ἡπειρωτικοῦ Ζητήματος περιγράφει, μὲ τὴ βοήθειαν τῶν προξενικῶν ἐκθέσεων, ὁ Ν. Βλ ἄχ ο ς, Ἱστορία τῶν Κρατῶν τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, 1908-1914, ἐν Ἀθήναις 1954.

3. Ἐφημ. «Ἡπειρος», φ. 1 (6/5/1909).